

MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT KIADVÁNYOK

← ————
STUDIA AD ARCHAEOLOGIAM PAZMANIENSIA

HADAK ÚTJÁN

A népvándorláskor
fiatal kutatóinak
XXIX. konferenciája

Budapest, 2019. november 15–16.

Főszerkesztő: Türk Attila

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
RÉGÉSZETTUDOMÁNYI INTÉZET

MARTIN OPITZ KIADÓ

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 24.2

Bölcészettudományi Kutatóközpont

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Volume 4.2

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
International Editorial Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology (Kiev)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara)

Nikolai P. Telnov
Institute of Archaeology (Chişinău)

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok
International Editorial Board

Balázs Balogh
Director General of the Research Center
for the Humanities (Budapest)

Pál Fodor
Honorary Director General of the RCH (Budapest)

László Klima
PPCU Institute of Archaeology (Budapest)

Hakan Aydemir
Istanbul Medeniyet University (Istanbul)

Balázs Sudár
Institute of History of RCH (Budapest)

Attila Türk
Research Group of Early Hungarians of RCH
(Budapest)

„HADAK ÚTJÁN”
A NÉPVÁNDORLÁSKOR
FIATAL KUTATÓINAK
XXIX. KONFERENCIÁJA

Budapest, 2019. november 15–16.

29TH CONFERENCE OF YOUNG SCHOLARS
ON THE MIGRATION PERIOD
Budapest, November 15–16, 2019

Főszerkesztő
Türk Attila

BUDAPEST 2023

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

A kötet a

támogatásával valósult meg

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

A kötet megjelenését a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Információs Hivatal „Tudományos Mecenatúra Pályázat”
MEC_K_21 alprogramja támogatta (MEC_K_141246).

A kötet az Árpád-ház Program támogatásával készült
(IV.1. Keleti örökség – Keleti kapcsolatok. Írott források és kiadványok
IV.2. Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere)

A kutatás és a kötet az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történelmi és Régészeti Kutatócsoport [TKP2020-NKA-11]) projekt keretében valósult meg.

Szerkesztők

Jancsik Balázs – Sudár Balázs

Munkatárs

Ambrus Edit

© szerzők

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténelmi Kutatócsoport

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet

© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-615-6388-35-3

HU-ISSN 2064-8162

HU-ISSN 2786-1538

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Kiadja:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténelmi Kutatócsoport –
PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Martin Opitz Kiadó

Nyomda: Pauker Nyomdaipari Kft.

„FEJEDELMI TEMETKEZÉS” AZ ŐSI KIJEV TERÜLETÉN JOZEF HOJNOVSZKIJ 1892-BEN VÉGZETT KUTATÁSAI NYOMÁN

OLEKSZIJ KOMAR*

Kulcsszavak: *Kijevi Rusz, szarkofág, pirofillit, díszszablya, Nagy Károly kard, korai magyarok, toreutika*

Absztrakt: *A cikk a J. Hojnovszkij által a kijevi Krivcov birtokon végzett ásatási megfigyelésekből levont megállapítások elemzésével foglalkozik, mely információkat a régészeti munkák több mint egy évszázada használták kritikai ellenőrzés nélkül. Különös figyelmet szentelünk a pirofillit lapokból készült szarkofágnak, amelyet korábban fejedelmi temetkezésként értelmeztek és melyet egy díszszablya kísért. Megvizsgáljuk a szablya technológiai és díszítéstechnikai jellemzőit, valamint kapcsolatát az úgynevezett Nagy Károly karddal. Továbbá összevetjük a Rusz és a török nyelvű kora középkori nomádok, valamint a honfoglalás kori magyarok hasonló fegyvereivel. Bemutatjuk azt a történelmi kontextust is, melyben az ilyen termékek megjelenhettek a Kijevi Ruszban.*

BEVEZETÉS¹

A 11–13. századi kijevi Rusz temetkezései között a régészek korábban nagyon kevés figyelmet tulajdonítottak a rangos/fejedelmi temetkezéseknek. Ezek általában olyan sírok, amelyek templomokban (vagy azok közelében) található és a halottat vörös pirofillitlemezből, sokkal ritkábban pedig márványból készült szarkofágban helyezték el. Az egyik ilyen fejedelmi temetkezést J. Hojnovszkij fedezte fel 1892-ben Trubeckoj herceg Ja. Krivcov mérnöknek eladott birtokrészén (a mai Volodimirszka és Deszjatinna utcák sarkán) (*1. kép e*).

A templomokban, szarkofágokban elhelyezett, gyakorlatilag melléklet nélküli temetkezések közül az itt tárgyalt sírt egy ritka lelet, melyet egy aranyozott

díszszablya (*2. kép 5–6*) különböztet meg. Mivel J. Hojnovszkij úgy vélte, hogy az általa vizsgált terület a rusz időszakban a „Jancsin” Andrijiv kolostorhoz tartozott, így a szarkofágban eltemetett személy, véleménye szerint Jaropolk Volodimirovics herceg (†1139) vagy Volodimir Andrijovics (†1170) lehetett, azon személyeké, akiknek az említett kolostorban való eltemetése a krónikában is szerepel.²

M. Karger meglehetősen szkeptikus volt a temetkezés Jaropolk Volodimirovicshez kötésével kapcsolatban, melyet J. Hojnovszkij javasolt, de nem tagadta, hogy a „11. vagy 12. századi kijevi feudális nemesség egyik képviselőjének” sírjáról van szó.³ A kutató összehasonlította a 11. századi, a Tizedes

* Інститут археології Національної академії наук України, Відділ давньоруської та середньовічної археології. Пр. Володимира Івасюка 12, Київ - 04210, Україна. oleksii_komar@iananu.org.ua

¹ A cikk a szerző «Князівське поховання» з досліджень Йосифа Хойновського 1892 року в Старому Києві. *Opus mixtum* 10 (2022) 49–74. címmel megjelent munkájának magyar nyelvű szakfordítása, szakirodalmi javításokkal. A tanulmány fordítása az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával megvalósuló Tématerületi Kiválósági Program: Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történeti és Régészeti Kutatócsoport (TKP2020-NKA-11), illetve az Árpád-ház Program (IV.2. Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszer) projekt keretében készült. A fordítás Türk Attila, Fejes Bella és Jancsik Balázs (PPKE BTK Régészettudományi Intézet), míg a nyelvi és szakmai lektorálás Marija Zsilenko (Ungvári Nemzeti Egyetem) munkája.

² HOJNOVSZKIJ 1893, 36–40.

³ KARGER 1940, 19.

templomnál talált, fából készült szarkofágban lévő kardos temetkezéssel, és tévesen azt hitte, hogy J. Hojnovszkij felfedezése is egy kard volt, amelyhez a hüvely maradványaiként „aranylemezek” tapadtak. Ez a két eset azonban egyedülálló jelenség maradt a kijevi Rusz keresztény temetkezési gyakorlatában.

G. Korzuhina az úgynevezett „Nagy Károly kard” analógiája nyomán a 11. század első felére datálta a kijevi temetkezésből származó szablyát.⁴ Még szűkebb kelteztést javasolt A. Kirpicsnyikov, aki szerint a pogány szertartásokhoz hasonlóan meghajlott szablya Kijev keresztény hitre térésének kezdetét jelzi Volodimir Szvjatoszlavics (980–1015) uralkodása idején.⁵ R. Orlov a szablyát a magyar díszítési hagyományokkal rendelkező 10. századi tárgyak közé sorolta.⁶ Fodor István is úgy vélte, hogy a 10. századról (1000 előtről) van szó, és ő is ugyanezen analógia, a „Nagy Károly kard” nyomán alapján datálta azt a 10. század második felére – 11. század első negyedére. Véleménye szerint az ilyen fegyverek „a kijevi fejedelmi udvar szolgáltatában álló magyar műhelyek vagy magyar mesterekből munkájával” hozhatók összefüggésbe.⁷

Egy bonyolultabb megoldást javasolt Erdélyi István, aki szerint mindkét szabja eredete a Kazár

Kaganátushoz, és a kazárok különböző csoportjaihoz köthető. Közülük az egyik, a kabarok a 9. században csatlakoztak a magyarokhoz, a másik pedig Kijevbe és Csernyigovba került, ahol a 10. században éltek.⁸

Ezt a hipotézist M. Gorelik másképpen fogalmazta meg ki, ő úgy vélte, hogy a 9–10. század végén a Dnyeper középső folyásának térségében létezett egy „kabar” műhely, amely „magyar–kazár–skandináv” stílusok keverékével készített (szertartási) díszfegyvereket.⁹ A kijevi szablyát annak pengéje alapján a 9–10. század fordulóján készült magyar munkának tartotta, de a sirt, amelyből a szablya származott, a 11. század első felére keltezte.¹⁰

A szarkofágnak a J. Hojnovszkij által javasolt, vasalt kóláda formájú rekonstrukcióját (2. kép I) később a régészek munkáikban idézték, bár az ásatási módszertannal kapcsolatos fenntartásokkal.¹¹ A sír „fejedelmi” voltát pedig nem kérdőjelezték meg, ahogyan a személyes hovatartozásának új lehetőségei sem merültek fel. Miközben a kutatásban az eredetre vonatkozóan felvetett értelmezések fényében megjelenő számos egyedi jellegzetesség nyomán az egyik legrejtélyesebb kijevi „fejedelmi” sírral van dolgunk.

AZ AZONOSÍTÁS PROBLEMATIKÁJA

A régészettudományban gyakran adódik olyan helyzet, amikor számos javasolt attribúció és értelmezés önmagában látszólag nem okoz komolyabb nehézséget, azonban másokkal összevetve, tágabb kitekintésben megoldhatatlan problémákhoz, sőt paradoxonokhoz vezet. Ilyen példa a Krivcov birtokról származó szarkofágos temetkezés is, ahol nehézségek merülnek fel, amikor megpróbáljuk összehangolni az időrendet, a temetkezési rítust és a leletegyüttes helyét. Így például A. Kirpicsnyikov és Fodor István datálásának fényében a krivcovi birtokról származó temetkezésnek kellene lennie

a legrégebbi ismert kőszarkofágba történő rusz temetkezésnek, amely 980–1015 között történt. De akkor természetesen felmerül a kérdés: kinek a sírja is ez? Az 1007. évi krónika arról számol be, hogy Volodimir Szvjatoszlavics az újonnan épített templomba – a Tizedes templomba – helyezte át családjá elhunyt tagjainak földi maradványait. Itt temették újra Vlagyimir nagyanyját, Olga hercegnőt, majd később magát Vlagyimirt és feleségét, Annát. Később Bölcs Jaroszláv ide helyezte át Volodimir testvéreinek – Jaropolknak és Olegnek – a maradványait. Így a Tizedes templom családi temetkezési

⁴ KORZUHINA 1950, 82–86.

⁵ KIRPICSNYIKOV 1966, 65–66.

⁶ ORLOV 1979, 18.

⁷ FODOR 1981; FODOR 1982, 263–265; THE ANCIENT HUNGARIANS, 67–71; FODOR–VASZILJEV 2018, 93–95.

⁸ ERDÉLYI 1994, 132–136; ERDÉLYI 2008, 34–35.

⁹ GORELIK 2001a.

¹⁰ GORELIK 2001, рпс. 2. 6.

¹¹ IVAKIN 2008, 21–23, 123.

hely lett Volodimir Szvjatoszlavics rokonai számára, kivéve fiait, akiknek temetésére új templomokat építettek.

A J. Hojnovszkij által a Krivcov birtokon vizsgált temetkezés messze volt a Tizedes templomtól, valamint a sír környékén semmilyen más, templomra utaló jelet sem észlelt. Az itt eltemetett személy aligha tartozhatott Volodimir Szvjatoszlavics családjának köréhez, így az őt ért különleges „fejedelmi” attribútumoknak, tekintettel a „korai” datálásra, nincs racionális történeti magyarázatuk.

G. Korzuhina a temetés valamivel későbbi időpontját javasolja, amely időben egybeesik az úgynevezett „Nagy Károly kard” – a német és osztrák császárok koronázási szablyája – gyártásának idejével.¹² Eredetéről sokféle verzió létezik, olykor a 8–9. századra is visszavezették, de az ilyen datálást el lehet vetni, hiszen sem magának a pengének (2. kép 2), sem pedig a „Nagy Károly kard” hüvelyének és markolatának gazdag díszítőelemeihez (2. kép 3–5) nincsenek pontos analógiák a biztosan 8–9. századra datálható leletek között. Sőt mi több, még a 10. századi emlékekkel is kevés a kapcsolódási pontja. Eredetének legérdekesebb történeti magyarázata még mindig az a változat, mely szerint a szablya I. András magyar király özvegyének – Anasztázia Jaroszlavnának – ajándéka bajor Ottó grófnak (1063), amikor Anasztáziának és fiának, Salamonnak Németországba kellett menekülnie, támogatást keresve az I. Béla elleni harchoz. Később, 1071 után a szablya Salamon feleségének, Juditnak, a testvérehez, IV. Henrik császár kincstárába került.¹³

Ezért a „Nagy Károly kard” a 11. század közepén készülhetett, vagy magának Andrásnak a Ruszban (1032–1046 között), vagy feleségének ajándékaként az esküvőre (1038–1044 körül). A kijevei szablyát (3. kép 1) a penge egyszerűbb kialakítása, valamint a visszafogottabb aranydíszítmények különböztetik meg. J. Hojnovszkij meg volt győződve arról, hogy eredetileg több aranyrésze volt, de azokat a munkások eltulajdonították. A „Nagy Károly karddal” való

egyezés azt sugallja, hogy a „Hojnovszkij-szablya” szintén a 11. században készülhetett, egy, a Bölcs Jarosláv udvarához közel álló nemes személy, vagy valamelyik Jaroszlavics számára.

Maga G. Korzuhina a temetkezést a 11. század első felére datálta. Mindazonáltal meglepő módon megismételte J. Hojnovszkij véleményét e terület kolostorhoz tartozását illetően, miközben a Szent András kolostort Vsevolod Jaroszlavics 1086-ban alapította. Valószínűleg ez az oka annak, hogy M. Karger óvatosan a 12. századra terjesztette ki a temetkezés idejét, amely azonban egy másik problémához vezet.

Sem J. Hojnovszkij, sem a későbbi kutatások nem találtak itt és a szomszédos területeken monumentális építményekhez tartozó alapokat. Éppen ellenkezőleg, a temetkezési helyhez nagyon közel J. Hojnovszkij két patkó alakú kemencét térképezett fel (1. kép 2). Az egyik ilyen objektumot „*poljan harcos sírjának*” (1. kép 2a) nevezték el, mert egy férfi csontvázát találták benne egy ezüst nyakékkal, a környékén „*egy ló csontvázával*”.¹⁴ Azonban mind az ékszer, mind a kísérőleletek (egy amfora és egy mázas tál), egyértelműen a 12–13. századra datálják az objektumot. Így az az 1240-ben Kijevet ért mongol támadás áldozatainak temetkezéseit tartalmazó telepobjektumok köréhez kell rendelni.¹⁵ „*A birtok közepén*” egy még beszédesebb tömegsirt tárt fel J. Hojnovszkij, „*melyben nyolc csontváz volt halomba rakva*”.¹⁶

A szarkofágtól délre egy másik földbe mélyített lakóház volt egy agyagkemencével és egy sütőfelülettel, míg a betöltésben számos csöves állatcsontot, borostyánt és amforatöredékeket találtak. J. Hojnovszkij a gödröt a kemencével és egy faoszlopos szerkezettel együtt egy telepobjektum nyomainak gondolta, amelyből még egy korhadttal is megmaradt. De a tárgyak statigrafiai elhelyezkedésében egyértelmű hiba mutatkozik, mivel az objektum majdnem a felszín közelében került elő (a ló beleesett), míg a földbe mélyített lakóház szintje „*jóval az előtti, amikor a kijevei nagyhercegek itt építkeztek,*

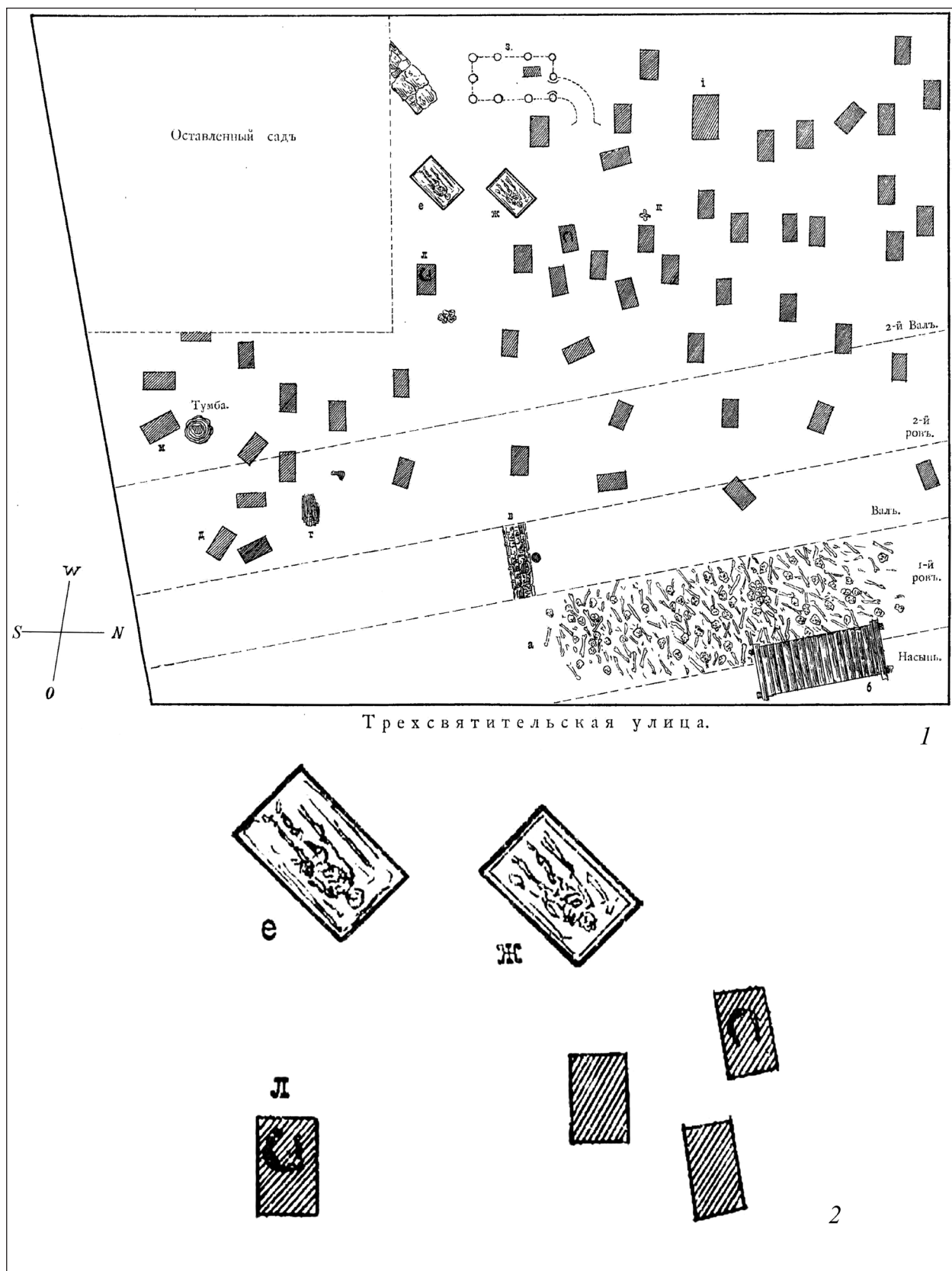
¹² TÓTH 1930; KIRPICSNYIKOV 1972.

¹³ Kritikáját ld. ZAJAC 2019, 38–46.

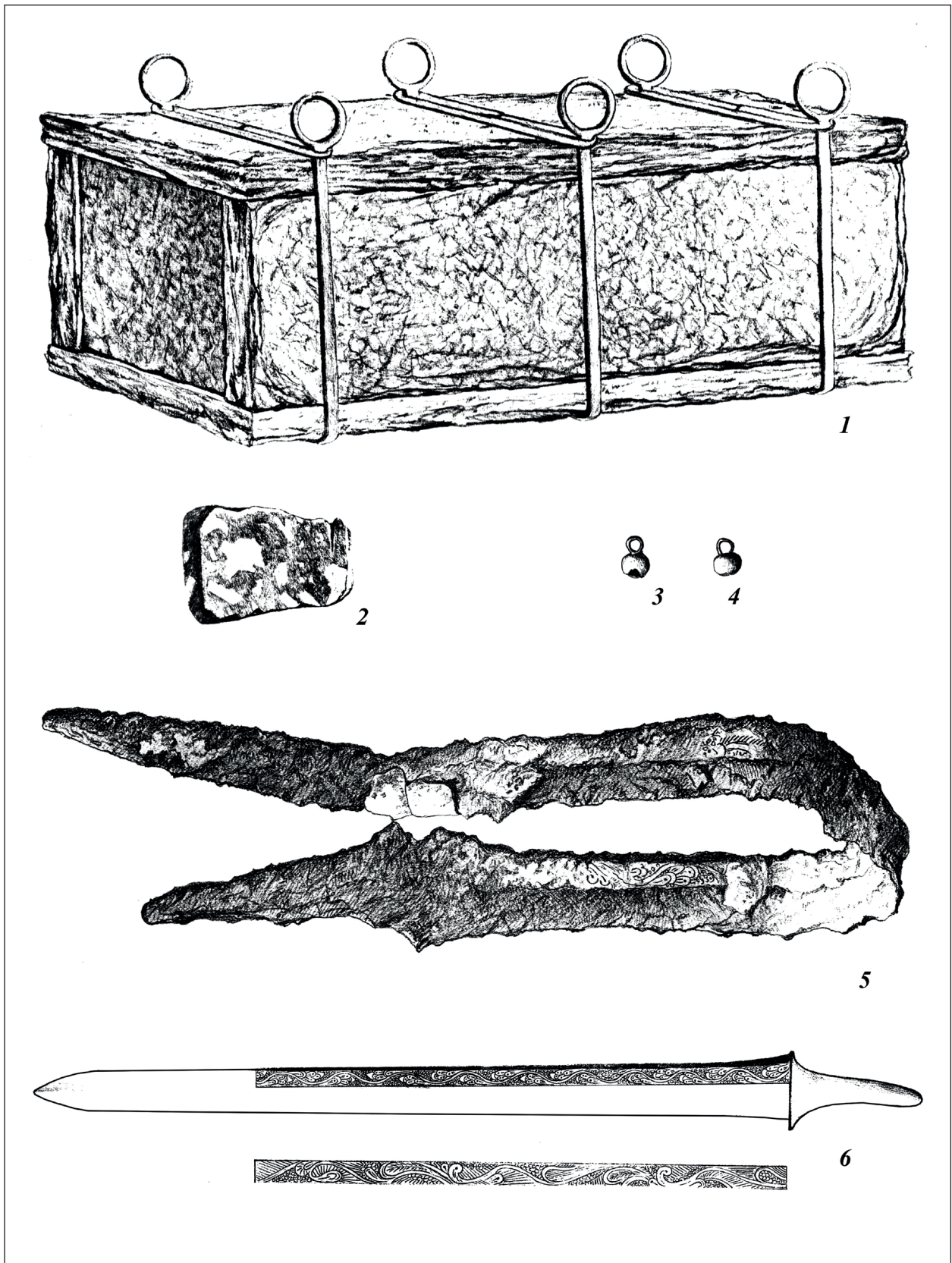
¹⁴ HOJNOVSZKIJ 1893, 23.

¹⁵ Ld. IVAKIN–KOMAR 2016; KOMAR–KOZJUBA 2016.

¹⁶ HOJNOVSZKIJ 1893, 36.

1. kép. A Krivcov birtokon végzett feltárás alaprajza (J. HOJNOVSZKIJ nyomán)

2. kép. A szarkofág rekonstrukciója (1) és a „temetkezésből” származó leletek (2-6) (J. HOJNOVSZKIJ nyomán)

és mélyebb a Janka kolostorának temetőjétől.”¹⁷ Úgy tűnik, hogy a korai rusz korban ezen a helyen egy átlagos világi lakóövezet volt. A szarkofág helyéhez legközelebbi (kb. 40 m) kőépület a korai rusz időszakból egy 12–13. századi rotunda,¹⁸ amelynek világi vagy egyházi jellege máig vitatott.

Arra vonatkozóan, hogy a fejedelmi szarkofágok csak a kolostorok területén és nem közvetlenül a templomokban, vagy a templomok falai közelében helyezkedtek el, még nincsenek megbízható régészeti adataink. G. Korzuhina egyetlen példaként a J. Hojnovszkij ásatásairól származó szarkofágot hozta.¹⁹ Az általunk eddig ismert egyéb próbálkozások, amelyek a kijevi kolostorok területén a pirofillitlapok felhasználásával készült sírleteket a korai rusz időszakhoz kötik, még nem jártak sikerrel, mivel sem régészeti, sem természettudományos módszerekkel nem keltezték azokat. Ezekben az esetekben különös óvatossággal kell eljárni, mivel ki kell zárni a korai rusz időszak építőanyagainak későbbi újrafelhasználásának lehetőségét. 2007-ben, a Tizedes templomtól északnyugatra fekvő terület kutatása során egy gyermeksírt (65. sz.) tártunk fel, melynek falát a padlóból származó pirofillit lapok töredékeivel borították, míg felülről a párkány egy töredékével fedték le. A stratigráfiai szintet nagyon egyértelműen sikerült rögzíteni, mely egy 16–17. századi réteg volt. A Krivcov birtokról származó szarkofág esetében egy, a szablya alapján feltételezhetően a 10–11. századra datált temetkezéstről van szó, így a későbbi temetkezés lehetősége kizárható. De akkor az egyetlen reális magyarázatként továbbra is az marad, hogy ez a temetkezés valamilyen korábbi fatemplomhoz kapcsolódhat, amelyet később

áthelyeztek. Ez azonban még inkább megnehezíti a sír azonosítását, mert a felnőtt Jaroszlavicsok temetkezési helyei ismertek, és ezek mindig kőtemplomok voltak. A 12. századi fejedelmi családok tagjairól nincs ilyen részletességű írásos információ, de a krónikákban található számos adat mégis egyértelműen igazolja a fejedelmek templomba temetkezésének szokását.

Egy szokatlan temetkezési helyet a krónikások egy pogánynak – a kun Tugorkan kánnak – jegyezték fel: „*A sír Beresztován, két út között, Beresztova felé, a másik pedig a kolostorba tartva.*”²⁰ E hasonlat alapján elméletileg feltételezhető lenne, hogy a krivcovi birtokról származó temetkezés valamilyen nemes „idegenhez” tartozott, bár ez furcsa lenne, hiszen a vidéki Beresztovával ellentétben itt az ősi Kijev magas presztízsű területéről van szó. Ezenfelül igen közel fekszik a Tizedes templomhoz.

Tehát mégis, ki lehetett ez a szarkofágban, de nem templomban, díszes fegyverrel, viszont szablyával, és nem karddal eltemetett személy? Egy (jogfosztott) fejedelem, akinek a nevét nem említik a krónikák? Vagy éppen ellenkezőleg, valamilyen kiemelkedő előkelő hadvezér, mint Visata, akit az a megtiszteltetés ért, hogy szinte fejedelmi tisztelettel temették el? Vagy talán Bölcs Jaroszláv egyik magas rangú európai vendége volt, például András magyar uralkodó kíséretéből? Teljesen nyilvánvaló, hogy e probléma megoldása túl sok feltételezéssel jár. Ha kétségek merülnek fel, akkor a kutatónak először a kritikai módszerekhez kell folyamodnia, és a forrást kellő odafigyeléssel újra meg kell vizsgálnia. És ebben az esetben, mint látni fogjuk, ennek nagyon jó oka van.

A LELET KONTEXTUSA

Jozef Hojnovszkij a későbbi régészek munkáikban gyakran nevezik „amatőrnek”, „laikusnak”, „dilettánsnak”. Ez a jellemzés nem véletlenül ragadt rá, számos oka van. Először is, J. Hojnovszkij gyűjtő volt, nem pedig hivatásos történész. A kutató fő

könyve – „*Краткие археологические сведения о предках славян и Русу*” (Rövid régészeti adatok a szlávok őseiről és a Ruszról)²¹ – nem tartalmazta az általa feltárt temetkezések rajzait (pedig némelyik, például a híres tagancsai temetkezés valóban

¹⁷ HOJNOVSZKIJ 1893, 42.

¹⁸ BOROVSZKIJ–TOLOCSKO 1979.

¹⁹ KORZUHINA 1950, 70.

²⁰ PSZRL 2000, 222.

²¹ HOJNOVSZKIJ 1896.

egyedülállónak bizonyult), sem részletes leírást a megtalált leletekről és értelmezésükről. A könyvben ezeket a tárgyakat J. Hojnovszkij egyszerűen felsorolta a saját gyűjteményéből származó, be nem azonosított leletekkel együtt. A történelmi reflexiók és a szerző értelmezései pedig túl kevésbé támaszkodtak írott forrásokra, és néha fantasztikus jelleget öltöttek. A könyv lengyel nyelvű kiadása²² sem jobb az eredetinél. Összehasonlítva más régészek munkáival, akik ebben az időben végeztek ásatásokat a kijevi régióban pl. V. Antonovics, D. Szamokvaszov, M. Brandenburg, J. Hojnovszkij munkája valóban elmaradt a régészeti kutatások leírása szempontjából. A Hanenko-gyűjtemény sokkal gazdagabban illusztrált katalógusaihoz képest pedig kevésbé informatívnak bizonyult (ezért a régészek később még ritkábban hivatkoztak rá), mivel a leírások és a tárgyak (kor)meghatározása nem volt tökéletes.

1892 februárjában–márciusában nagyszabású tereprendezeit hajtottak végre a felszínen a kijevi Krivcov birtok újjáépítése során, amelyet megpróbáltak az utcával egy szintbe hozni (*1. kép 1*). Az alkalmat J. Hojnovszkij régészeti kutatások végzésére használta fel. Az erről szóló jelentés egy terepi napló formájában készült el, interpretációkkal, ami látszólag megközelíti a korabeli régészeti kiadványok színvonalát. Az „ásatási módszer” leírása azonban minden bizonnyal „borzongást” vált ki egy modern régészből: „*A földet nem rétegenként távolítottuk el, hanem a teljes 4 arsinnyi magasságában (2,8 m). Húsz emberből álló földmunkás csapat állt sorban a föld szélének hosszában, feszítővassal letörték a fagyott felső réteget, majd mélyen az utca szintjéig eltávolították, a földet egyenesen a szekérre dobták, amelyekben aztán kivittek az udvarról.*”²³ Miután megállapította, hogy az ilyen munka sebessége nem teszi lehetővé, hogy egyidejűleg maga ellenőrizze az egész 45 m hosszú szakaszt, J. Hojnovszkij egyszerűen fizetni kezdett a munkásoknak a leletek megtalálásáért, hogy ők maguk szedjék ki őket a talajból és a földet szállító szekerekről. Felmerül a jogos kérdés: pontosan mit sikerült J. Hojnovszkijnek megfigyelnie, mielőtt a szarkofágot és annak régészeti környezetét ilyen barbár munkálatokkal megsemmisítették volna?

Hojnovszkij beszámolója szerint már 1892. március 5-e előtt néhány nappal, a helyszínen végzett munkálatok során „vörös pala” töredékeit, pontosabban téglalap alakú táblák darabjait találták. A kutató megállapította, hogy ezek a lapok nem mutattak kopásnyomokat, ami várható lenne, ha a eredetileg a padlóburkolathoz tartoztak volna. Miután megtalálták a két négyzet alakú kőlapot, illetve valahol a közelben egy emberi váz csontjait, J. Hojnovszkij felvetette, hogy ezek mind egy szarkofágos temetéshez tartozhattak.

Analógiaként használta M. Zakrevszkij dolgozatát a Tizedes templomban található úgynevezett „Szent Volodimir temetkezés” feltárásának leírásáról,²⁴ mely elsősorban olyan részletről számolt be, mint a „vasrudak” („pálcák”), amelyekkel a táblákat egymáshoz erősítették. Aztán J. Hojnovszkij felidézte, hogy ő is talált egy furcsa, gyűrűvel ellátott vasrudat, amelynek rendeltetését nem sikerült értelmeznie, és csak M. Zakrevszkij leírását olvasva feltételezte, hogy a szarkofág vasalásának egyik eleme lehet. Ez az egy gyűrűs tárgy a rekonstrukción fokozatosan hatra nőtt, és valamiképpen megfelelő módon megmunkált „összekötő elemek” adódtak hozzájuk (*2. kép 1*).

Valahol a közelben a munkások egy szablyát is találtak, de J. Hojnovszkij ezt a pillanatot nem látta a saját szemével, mert épp elszórt aranygombokat tisztogatott bontott ki (*2. kép 4*). A leletek szétszórt állapota nem szegte J. Hojnovszkij kedvét - feltételezte, hogy a szarkofágot „*a mongolok törték fel*” és fosztották ki. Ezért mind a temetkezés „rajza”, amelyet az ásatás általános térképére rajzoltak (*1. kép 2e*), mind a szarkofág vaskötegekkel ellátott rajza (*2. kép 1*) nem több, mint egy önkényes rekonstrukció eredménye.

Hojnovszkij feltevéseinek fő problémája az, hogy egyáltalán nem támaszkodik a helyszíni leletek kontextusára a leíró analógiákkal való építkezéssel. Így például anélkül, hogy pontos elképzelése lett volna arról, hogy a szarkofágnál hol használhattak vaskonzolokat, egy teljesen hipotetikus rekonstrukciót javasolt egy tömör vasbetétes szarkofágról. Még hihetlenebb az a feltételezése, hogy a nehéz

²² HOJNOVSZKIJ 1904.

²³ HOJNOVSZKIJ 1893, 2.

²⁴ ZAKREVSZKIJ 1868, 289.

kőszarkofágot gyűrűkőn, mint egy fakoporsót – már összeszerelve és lezárva – engedték le a sírba. Nem kevésbé naiv az a feltételezés sem, hogy a szarkofágot rablók törték fel. Először is, elég lett volna egyszerűen felemelni a szarkofág fedelét a fosztogatáshoz, nem pedig darabokra törni. Másodszor, ennek a feltételezett „szarkofágnak” a töredékei meglehetősen nagy területen szóródtak szét, vagyis komolyan fel kellett volna ásni az egész környező területet. Ez pedig automatikusan megfosztja a kísérő tárgyi leleteket minden régészeti kontextustól. Figyelmet kell fordítanunk a következő részletre is. A D. Milejev által később a Tizedes templom alapjai közelében felfedezett, faragványokkal díszített pirofillit szarkofág annak ellenére, hogy a felszín alatt található, még lábazati alapokkal is rendelkezett. Vagyis az 1892-es „szarkofág” esetében számítani lehetne arra, hogy a falazatának, vagy pirofillit aljának legalább egyes részei a helyszínen előkerülnek.

A helyzet bonyolultabb a kopásnyomok nélküli „palatáblák” töredékeivel. A durván megmunkált felület jellemző a pirofillit szegélyekre, amelyek jól ismertek a Tizedes templomban és a Szent Szófia-székesegyházban, de legalább egy oldalszegélyt le kellett volna faragniuk, a sarkoknál pedig kettőt. J. Hojnovszkij fantázia-rekonstrukciójánál (2. kép 1) a rajzoló az összes táblát egyforma vastagságúnak, fazetták nélkül ábrázolta. Ugyanezen a rajzon azonban a vízszintes táblák végfelületei egyenetlennek tűnnek, ami kétségeket ébreszt, hogy ez egy teljes oldalfelület, vagy csak a töredékes darabok rekonstrukciója. Meg kell jegyezni, hogy a 2005–2011-es kutatás során a Tizedes templomból származó anyagok között mégis akadtak nagyon gyengén kopott, valóban durva, pirofillit padlólemezek töredékei. Ezek valószínűleg a templom galériáinak délnyugati részéből származtak, amelyet a 12. században teljesen az alapokig átalakítottak.

A kísérőleletek is figyelmet érdemelnek, nevezetesen a „korlát” vagy „királyi kapu korlátja” márvány részletének töredéke, amely egyértelműen a

templom pusztulásából származó rétegek jelenlétére utal. A leírás szerint egy 17 cm széles, körülbelül tagolt keresztmetszetű, féloszlop alakú díszítőelem volt.²⁵ E. Arhipova katalógusa²⁶ szerint Kijevben a dokumentált márványrészletek csak a legnagyobb óorosz templomokból kerültek elő. Ezek közül a legközelebb a Krivcov birtokhoz a Tizedes templom állt. A temetkezésből származó úgynevezett „zöld márványkereszt” valójában egy trapéz alakú, meglehetősen durva körvonalakkal rendelkező, csiszolt felületű töredéknek tűnt (2. kép 2). Csak nagyon gazdag képzelőerővel lehet benne „mellkeresztet” látni, mivel a valódi bizánci szteatitból vagy vörös márványból készült kőkeresztek más formájúak és méretűek voltak, amelyeket gyakran faragványokkal díszítettek.²⁷ Méretét és alakját tekintve inkább egy mozaikpadló közönséges töredéke. Erre utal a kőzet keménysége is, „világoszöld kristályokkal”, ami biztosan nem alkalmas finom megmunkálásra. Figyelembe véve azt a tényt, hogy a régi Ókijevi hegyet a mongolok utáni időkben kőtemplomok másodlagos maradványai tarkították, aligha van okunk arra, hogy a fentebb leírt régészeti képben bármi mást lássunk.

Az alábbiakban a temetkezési rítus jellemzőit foglaljuk össze. J. Hojnovszkij azt írja: „...*mélyebbre ásva a lapok alatt rendezetlenül szétszórta emberi csontokat találtam, amelyek közül csak egy koponya maradt meg, amelyet a múzeumba vittem.*”²⁸ A régészek jól tudják, hogy a koponya a csontváz egyik legérzékenyebb része. Ha az egész kőszarkofágot összezárták, akkor hogyan maradhatott fenn a koponya és miért volt mélyebben, a táblák alatt lévő rétegben? A továbbiak még talányosabbak, mert Hojnovszkij rajzán (1. kép 2e) valamiért nem egy feldúlt csontvázat ábrázolt, hanem egy teljes temetkezést, mely a szomszédos 10. századi korai rusz kamrás temetkezéshez hasonlóan tájolt (Az M. Karger szerinti 105. számú).²⁹ A rajzon az északi irány jelölése rossz, valójában mindkét temetkezésnek nem északkeletre, hanem kifejezetten északra kellene irányulnia,

²⁵ HOJNOVSZKIJ 1893, 38.

²⁶ ARHIPOVA 2005.

²⁷ Vö. IKONOMAKI-PAPADOPOULOU-PITARAKIS-LOVERDOU-TSIGARIDA 2000, ap. 6, 10–11, 30–31.

²⁸ HOJNOVSZKIJ 1893, 38.

²⁹ KARGER 1958, 167.

ami nem jellemző a keresztény rítusra. A rajzon a „szarkofágban” lévő temetkezés sírgödre méretét tekintve nagyobb, mint a pogány kamrás temetkezés (1. kép 1), amely a leírás szerint elérte a 4×3 *arsint* ($2,85 \times 2,13$ m).

Mivel Hojnovszkij szerint az emberi maradványok mélyebben feküdtek, mint a táblák, ez egy teljesen más magyarázatot sugall nekünk. Egy 10. századi pogány temetkezésnek nyilvánvalóan mélyebben kellett feküdnie, mint a későbbi építészeti maradványok rétegének szintje és ezért nem törték össze az eltemetett koponyáját. Ami a csontváz anatómiai helyzetének megbolygatását illeti, a kamrás temetkezésekben ilyen jelenség akkor figyelhető meg, amikor az elhunytat ülő helyzetben temették el. A Hojnovszkij által végzett „ásatási” módszer miatt azonban minden sokkal prózaibban is elképzelhető, hiszen a csontvázat egyszerűen ösz-

szetörhették a munkások, miközben a „műgyűjtő-régész” a birtok másik oldalán dolgozott.

Az ásatási adatok elemzésének eredménye ösztönösen szólva kiábrándítónak tűnik. Először is, nem biztos, hogy a pirofillitlemezek töredékei valóban a szarkofághoz tartoztak. A megtalált töredékek méretükben teljesen megegyeznek a padlólemezekkel és a párkánnyal. Továbbá a kőtáblák és az emberi csontok maradványainak eltérő rétegrendje, valamint a koponya teljes megőrződött állapota arra utal, hogy a temetkezés nem a kőtáblákhoz kapcsolódott, hanem régebbi, feltehetően a szomszédos pogány kamrás temetkezésekhez tartozott. Harmadszor pedig figyelembe véve Hojnovszkij „ásatásainak” módszertanát, az általa „temetkezési mellékletként” felsorolt tárgyak közül semmi sem hozható összefüggésbe a leírt temetkezéssel vagy a „szarkofággal.”

A SZABLYA

A „temetkezés” legmarkánsabb lelete egy kovácsheglesztéssel illesztett, a pengén díszes rézlapokkal ellátott, vésett, növényi díszítéssel és aranyozással tarkított, cizellált díszítésű szablya (3. kép 1; 4. kép 1–6). A régészeti munkák, különösen a magyar kutatók gyakran a „Hojnovszkij szablya” elnevezéssel illetik, ami nem helytálló.

A szablyát már félbehajlítva találták meg, keresztvas nélkül, valamint szinte a hüvely elemei nélkül (2. kép 5). Hojnovszkij az utóbbi jelenlétét arra alapozta, hogy a szablyát megtaláló munkásoktól két, az ábrára illesztett vékony aranylemez-darabot (2. kép 5) szerzett vissza.³⁰ A kutató szerint több ilyen töredék is lehetett, de a többi munkás ezt nem ismerte be, ugyanakkor úgy vélte: „*a markolatot, amelynek masszív aranyból kellett volna készülnie, valószínűleg a mongolok szedték le*”.

Az „ellopott markolatról” szóló rész szintén nem tűnik valószínűnek. A szablyapengét még régen, feltételezhetően jelentős fizikai erő alkalmazásával hajlították meg. A markolat szétszedése is céltudatos, szerszámokkal végzett tevékenységet igényelt.

Mindezek a beavatkozások nem voltak lehetségesek a tárgy korrodált állapotában, mert az egyszerűen eltört volna. Valójában maga Hojnovszkij is tisztában volt ezzel, így azt feltételezte, hogy a fegyvert a temetési szertartás során hajlították meg és már ebben az állapotban helyezték a szarkofágba. Az is kérdés, hogy miért a hüvelyben lévő fegyvert hajlították meg, illetve miért szedték volna le még a keresztvasat is, miközben a hüvely aranyozott darabjait pedig a pengén hagyják?

A. Kirpicsnyikovnak igaza van abban, hogy a szablya meghajlított állapota leginkább a pogány időszak fegyvereinek szándékos megrongálási rítusára emlékeztet. Ennek példái a sesztovicai temető 58. és 83. kurgánjaiban talált hajlított kardok.³¹ D. Blifeld úgy vélte, hogy a meghajlított szablyát a sesztovicai 61. kurgán 4. sírjában találták.³² A tárgy jelenlegi állapota azonban arra utal, hogy a penge eltört, nem pedig hajlították. Továbbá az sem világos, hogy ezt szándékosan tették-e az adott korban vagy a korrodált tárgy a föld nyomása alatt tört el? A töredékek elhelyezkedése felveti az utóbbi

³⁰ HOJNOVSZKIJ 1893, 39.

³¹ BLIFELD 1977, 147, 164, IJ. 38. 2.

³² BLIFELD 1977, 154.

lehetőséget is.³³ Azt is meg kell jegyezni, hogy a meghajlított kardok itt a hamvasztásos temetések-ből származnak, míg a szablya korhasztásos rítusú sírból. A sesztoviciai kardos temetkezésekben (36, 42, 110. és a 2006. kurgán) ugyancsak valamennyi kard sértetlen. A gnyozdovói temetőben hét esetben találtak hajlított vagy törött kardot a kurgánokban, melyek közvetlenül a halom alatti földfelszínen feküdtek vagy vertikálisan, gödrökbe téve helyezkedtek el. A temetkezésekből származó kardok midig ép állapotban kerültek elő. Gnyozdovóban hamvasztásos rítussal két sírhalomban találták szablya elemeit: a Ц-3/АВД-1950. kurgánban a markolatvég felét és a hüvely részeit, míg az Л-80/АВД-1952. kurgánban a hüvely végét.³⁴ A korai rusz korhasztásos temetkezéseknél a vágófegyverek szándékos rongálásának rítusát nem jegyezték fel a 10. századi Kijevben. Tehát, ha a J. Hojnovszkij ásatásaiból származó szablya mégis a sírokhoz kapcsolódott, akkor annak valószínűleg a hamvasztásos rítus szerinti, kurgános temetkezésből kellett előkerülnie. A szablya tulajdonosának társadalmi státusza miatt azonban egy pogány temetkezési rítushoz képest sokkal gazdagabb kísérőleletek jár(hat)tak, amint azt a Hojnovszkij által feltárt 10. századi szomszédos kamrás temetkezés (M. Karger szerint 105. számú) is mutatja.

A leletegyüttes datálásának kulcsa a fegyverek gyártási idejének meghatározása, de ebben a kérdésben sincs egyértelmű válasz. A legkorábbi keltezés M. Gorelik javasolta, aki a 9–10. század határa tette.³⁵ A kutató állítását egy meglehetősen bonyolult történelmi feltevésre alapozta, mely szerint a 9–10. század második felében a Közép-Dnyeperi régióban egy „Kabaria” (vagy „Ugria-Kabaria”) nevű kazár-magyar államalakulat létezett, amely nemcsak a sztyeppet, hanem a régió erdőssztyepp részét is uralta, beleértve Kijevet is. A magyarok Kárpát-medencébe való elvándorlása után a 10. században,

állítólag a normannok kezdték uralni a területet, ami a fegyverek és övkészletek korai rusz díszítésének szintetizált, „normann-kabar” stílusának kialakulásához vezetett. Így a szablya díszítésében a skandináv jellegzetességek hiánya teszi lehetővé a 9–10. század fordulójára való keltezést. G. Korzuhina ezzel szemben a szablya díszítését hasonlóan tartotta számos, a 10. század második felében Kijevből és Csernyigovból, valamint a Kárpát-medencei egykori temetkezéseiből származó tárgyak díszítési stílusához. Ennek ellenére a kutató hajlott arra, hogy a szablyát a 11. század első felére keltezze, tekintettel a „kőszarkofágban” való megtalálásának kontextusára.³⁶ Ugyanezen párhuzamok körére mutatott rá A. Kirpicsnyikov is. Szintén a rituális elemekre utalt, különösen arra, hogy a keresztény temetkezési rítusokra nem jellemző a hajlított állapotú fegyver.³⁷ Ha azonban a „kőszarkofágot” kizárjuk az értelmezési körből, akkor mindkét kutató datálási rendszere arra enged következtetni, hogy a szablya a 10. század pogány időszakára datálható. Ezzel a gondolatmenettel keltezte a szablyát N. Avduszina a 10. századra.³⁸

R. Orlov koncepciója szerint a 10. századi korai rusz harcok kultúra toretikájának összetett jellege alapján, amely a „keleti” leletkör – sztyeppi, iszlám, korai magyar stb. – stílusjegyeit ötvözte,³⁹ a kijevi szablya és a „Nagy Károly kard” pengéje a 10. századi „A iskola” típusába kell, hogy tartozzon. A „Nagy Károly kard” hüvelyének és markolatának díszítése pedig a 10. század utolsó negyedének – 11. század első felének „B iskola” típusába sorolható.⁴⁰

A. Kirpicsnyikov és V. Kovalenko a kijevi szablyát egy másik tipológiai rendszerbe sorolta. Az iszlám kör ornamentikájával díszített és kézjegyével ellátott szablyái közé helyezték, amely a „Bagir szablyával” (950–1025) kezdődött, ezt követte a „Nagy Károly kard” (950–1025), a Krivcov birtokról származó ki-

³³ BLIFELD 1977, 30, Лт. 5, 31, Лт. 5.

³⁴ KAINOV 2017; KAINOV 2018.

³⁵ GORELIK 2001, 2, 6. рис.

³⁶ KORZUHINA 1950, 82–86.

³⁷ KIRPICSNYIKOV 1966, 65–66.

³⁸ ZSURALJOV–MURASOVA 2012, 97.

³⁹ ORLOV 1979; ORLOV 1982; ORLOV 1983.

⁴⁰ ORLOV 1983.

3. kép. A Krivcov birtokról származó szablya (1) és az ún. „Nagy Károly szablya” részletei (O. Komar fotói)

jevi szablya (10. század vége – 11. század eleje) és a Nizsin-i szablya (1150–1240).⁴¹ Ebben a szisz-témában már teljesen elfogadható a kijevi szablya 11. századi eredete. Fodor István a 10. századra, „a honfoglalás korára” datálta a kijevi szablyát, a Kárpát-medencei magyar temetkezések analógiái nyomán.⁴² Különösen az abonyi és pestlőrinci, vékony csíkokban rézzel berakott szablyák alapján. Azonban az abonyi szablya keresztvasát rovátko-lással díszítették, valamint a pengén rézhuzalból készült, kereszt alakú berakás kapott helyet,⁴³ ami így nem mutat teljes egyezést a kijevi szablyával. A pestlőrinci szablya⁴⁴ pengéjén lévő keskeny, díszítés nélküli rézcsík jobban megfelel párhuzamnak, de sokkal inkább a 10. századi magyar mesterek azon technológiai készségét szemlélteti, ami a kijevi szablya és a „Nagy Károly kard” készítéséhez szükséges. Ez utóbbi tárgy jellegzetes-ségei (markolat jelenléte, hosszú fokél, a kardvédő meghosszabbítása) nem jellemző a honfoglalás kori magyar szablyákra, amit Fodor István is felismert. Ennek fényében a kutató teljesen elképzelhetőnek tartotta azt a változatot, hogy a „Nagy Károly kardot” még a kijevi Ruszban készítették, amit aztán Anasztázia Jaroszlavna hozott magával Magyarországra.⁴⁵

A tekintetbe vett magyar régészeti párhuzamok a kutatásban némileg mesterségesen korlátozód-nak csak a 10. századra, mivel a magyar királyság kereszténységre térésének kezdetével (1000) nem történt meg a pogányság egyidejű kiszorulása, amely legalább 1047-ig erős maradt. Így a gazdag sírmelléklettel ellátott temetkezések eltűnése itt valószínűleg nem ment olyan gyorsan, mint a Ruszban, ahol a „katonai divat” 11. századi továbbfejlődéséről alkotott képünk valóban rendkívül hiányos. Amennyiben elemezzük A. Kirpicsnyikov „tankönyvi” gyűjteményeinek anyagát a korai rusz

egyverekekről, szembetűnő, hogy a kutató mindősze két megbízhatóan datált fegyveregyüttessel operált. Egyrészt a 10. századi pogány temetkezésekből származókkal, másrészt az 1238–1241-es mongol invázió idejéből ismert Rusz településekről előkerültekkel. Ennek ellenére a 11–12. századból származó datálható leletek meglehetősen ritkák, ezért a korai Rusz fegyvereinek fejlődésére vonatkozó koncepciók ebben az időben főként a 10. század végétől a 13. század közepéig bekövetkezett változások megfigyelésén alapulnak.

A. Kirpicsnyikov szerint így alighanem a 11. század első felében kezdett feltűnni a szablya a Rusz lovasainak fegyverzetében.⁴⁶ A kutató erre példaként egy öntött bronz keresztvassal ellátott szablyát hozott Gocsevo I. kurgánjából,⁴⁷ és egy teljesen hasonló keresztvasat a Hanenko gyűjteményből, amely a Knyjazsa gora területéről származik.⁴⁸ A. Kirpicsnyikov mindkét keresztvasat Rusz műhelyek termékének tartotta, és B. Ribakovot követve úgy vélte, hogy ugyanabban az öntőformában készültek.⁴⁹ A lelete valóban nagyon hasonlóak (5. kép 2, 4a). Alakjukat úgy nyerték el, hogy az eredeti szablya keresztvasát egy képlékeny masszába nyomták, de anélkül, hogy magát a szablyát szétszedték volna, aminek eredményeképpen maga a keresztvas, a vaspánt kiálló alsó része és a markolat keretének alsó díszítő eleme egyetlen tárggyá állt össze. A gocsevoi példányt mindezek mellett fordított állapotban találták a pengére szerelve (5. kép 4–4a), ami a szablya készítésében a fegyverkészítő tapasztalatlanságát hangsúlyozza.

R. Orlov osztályozásában mind a gocsevoi, mind a Knyjazsa gorai keresztvasat, díszítőmotívumaik jellegzetességei alapján, a dél-orosz „B iskolába” sorolta, és mindkét tárgyat a 11. század első felére keltezte.⁵⁰ Ennek a fegyvernek az előképe a 11. század első felében a Volga-vidéki ogu-

⁴¹ KIRPICSNYIKOV–KOVALENKO 1993, 122–128.

⁴² FODOR–VASZILJEV 2018, 95.

⁴³ BENKŐ 1980, I. kép. I, III.

⁴⁴ BÁLINT 1980, Abb. 2, 3.

⁴⁵ FODOR–VASZILJEV 2018, 96–97.

⁴⁶ KIRPICSNYIKOV 1966, 68–69.

⁴⁷ SZAMOKVASZOV 1915, табл. IX, 6–9; SZAMOKVASZOV 1915a, 9.

⁴⁸ HANENKO–HANENKO 1902, 31, VI. табл, 212.

⁴⁹ KIRPICSNYIKOV 1966, 69.

⁵⁰ ORLOV 1983, 43, II. 11.

zok temetkezéseiből ismert, különösen a Majak Oktyabrja temető I. kurgánjának 4. sírjából,⁵¹ ahol a keresztvas és a kardmarkolat ezüstből készült, niellóval és aranyozással díszítve (5. kép 3). Ez az oguz temetkezés időben egybeesik a 11. század első felére keltezhető, bizánci érmék által megbízhatóan datált gajevkai horizonttal.⁵²

A közeli párhuzamok közé tartozik a 10. század végi – 11. század eleji tuvai Eilig-Hem III kurgán 1. sírhalmából származó „Bagir szablya”,⁵³ melyet a penge mindkét oldalán rovátkolt technikával készült virágdísz (félpalmetta), valamint egy arab felirat – egy Korán-idézet – díszít (5. kép 1–1a). Egy nagyon hasonló szablyapenge a 12. századból, egy Nizsin melletti elpusztult temetkezésből ismert.⁵⁴ Véssett és aranyozott díszítésű tárgy felső részén növényi ornamentika látható, az alsó felén pedig arab felirat, de ez a fegyver rossz állapota miatt alig kivehető (5. kép 5–5b).

M. Gorelik kissé extravagáns feltételezése szerint a gocsevoi és az Eilig-Hem III szablyák ugyanazon kelet-európai „kabar műhelyek” termékei.⁵⁵ A nizensi példányt azonban kronológiailag elkülönítette a többitől, és valamilyen okból a 13. század második felének „mongol” korszakához sorolta.⁵⁶ Fodor és Vasziljev a tuvai példányt a „Nagy Károly karddal” állították párhuzamba, valamint M. Gorelik nyomán az Eilig-Hem III 2. kurgánjából származó „Bagir szablya” kelet-európai eredetét is felvetették.⁵⁷ Az hogy a fent említett szerzők miért hagyták figyelmen kívül mind az iszlám feliratokat, mind pedig a szogd eredetű közép-ázsiai díszítőmotívumokat, amelyeket továbbra is széles körben használtak az iráni iszlám iparművészetben,⁵⁸ valamint a közép-ázsiai régiókra jellemző rovátkolt díszítési technikát, rejtély marad számunkra.

Meg kell jegyezni, hogy M. Gorelik megközelítése – rendkívül széleskörű műveltsége ellenére –, sok esetben pusztán egy-egy részlet kiválasztásán és kiemelt fontosságának hangsúlyozásán alapult. Például a Szrosztkiból származó szablya elemzésekor⁵⁹ a szerző elutasította Ju. Hudjakov nyugat-ázsiai eredetre vonatkozó verzióját, és figyelmen kívül hagyta a Nishapur 9. századi rétegeiből származó közvetlen analógiákat.⁶⁰ Mindössze a hüvely- és markolatdíszítésben használt oroszlánképek alapján dolgozott, annak ellenére, hogy azok a szintén Nishapurból származó övdíszeken is szerepelnek.⁶¹ Függetlenül attól, hogy a Szrosztki-i szablyát közvetlenül mely mesterek készítették, kétségtelen, hogy Közép-Ázsia ezen iszlám részének 9. századi díszfegyvereinek formáját és stílusát utánozták, amely az iráni és szogd hagyományokon alapult. Az ilyen gyártási központok szerepe nem csökkent, sőt, később, a 11–13. században az oguz törzseknek és a szeldzsukoknak köszönhetően még szélesebb piacra tettek szert.

A 7–12. századi iszlám népek fegyvereit a gyenge forrásbázis miatt kevésbé tanulmányozták.⁶² A Szászánida Irán és tartományainak arabok általi meghódítása azt eredményezte, hogy ezekben a régiókban fokozatosan kialakult az új arab hatások és az iráni nyelvű népek hagyományainak összeolvadása, ami különösen jól nyomon követhető a fémmegmunkálásban. Kétségtelen, hogy a fegyverek terén is hasonló szintézis zajlott le. A kutatók, az arabok által átvett szablyák példáján keresztül a török nyelvű népek fegyveregyütteseinek néha nem közvetett, hanem közvetlen hatását sugallják. D. Alekszander még azt is állította, hogy a Nishapuri lelet „a Szamanida dinasztia egyik török harcos rab-szolgájának” tulajdona volt, sőt „Nagy Károly kardja”, továbbfejlesztve a Harun al-Rashid kalifa által

⁵¹ HABAROVA 2001, 16. kat.; KRUGLOV ET AL. 2016, 221–223, 159. kat.

⁵² KOMAR 2018, 218–219.

⁵³ GRACS–SZAVINOV–DLUZSNYEVSKAJA 1998, 26–28.

⁵⁴ KIRPICSNYIKOV–KOVALENKO 1993, 125.

⁵⁵ GORELIK, 2001a, 98–99.

⁵⁶ GORELIK 2004, 4, рис. 5.

⁵⁷ FODOR–VASZILJEV 2018.

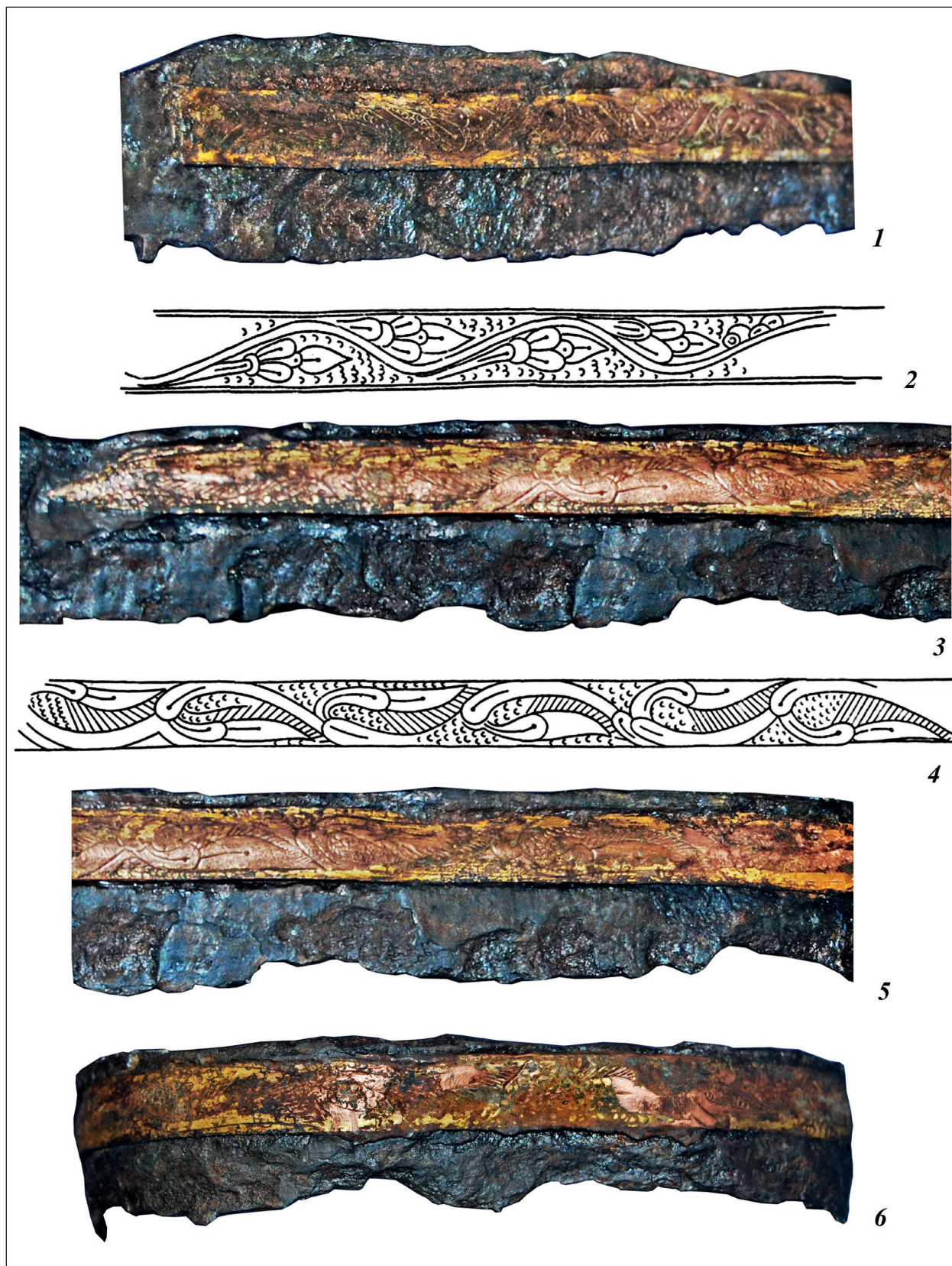
⁵⁸ Vö. WILKINSON 1973, pl. 37, 63–64; ALLAN 1982, 142. kat.

⁵⁹ GORELIK 2001a, 96–97, 3. рис.

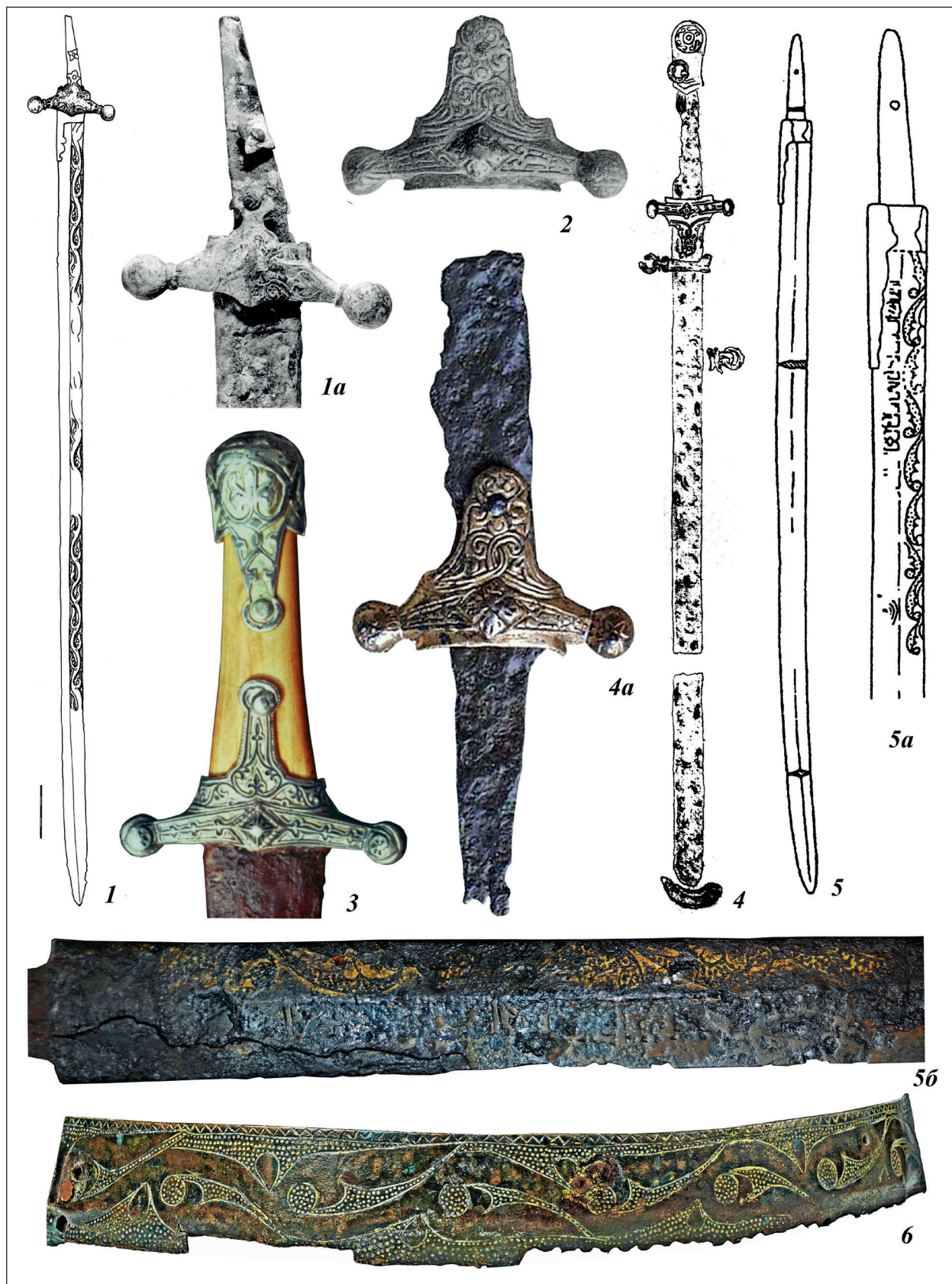
⁶⁰ ALLAN 1982, kat. 208.

⁶¹ ALLAN 1982, 29–31. kat.

⁶² Áttekintésért ld. NICOLLE 1982.

4. kép. A Krivcov birtokról származó szablya díszítésének részletei (O. Komar fotói, G. Korzuhina rajzai)

5. kép. 11–12. századi díszített szablyák. 1–1a: Ejlig-Hem III, 2. kurgán 1. sír (FODOR–VASZILJEV 2018); 2: Knjazsa Gora (HANENKO–HANENKO 1902); 3: Majak Oktyabrja, 1. kurgán 4. sír (HABAROVA 2001); 4–4a: Gocsevo, I. kurgán (SZAMOKVASZOV 1915a); 5–5b: Nyizsin (KIRPICSNYIKOV–KOVALENKO 1993; fotó: O. Komar); 6: Hüvelyvég Babicsivből (K. Mihajlov fotója)

6. kép. A palmettás díszítés variációi 8–10. századi leleteken. 1: Gutova (SZMIRNOV 1909); 2: Dnyeper régió (HANENKO–HANENKO 1902); 3: Isimbaj 2. kurgán 1. sír; 9, 12: 3. kurgán 3. sír (MAZSITOV 1981); 4: Voloszke (ERDÉLYI 2008); 5: Szinyeglazovo (BOTALOV 2012); 6–8, 13: Ujelgi; 10: Korosztény; 12: Karanajevo 3. kurgán 32. sír (JUNUSZOVA 2007); 14: Gnyozdovo, 1867. évi kincslelet (GUSHIN 1937); 15: Krivij Rig; 16: Kudejarova Gora (V. Jenukov fotója); 17: Korobcsino; 18: Karos-Eperjesszög II. temető 11. sír (RÉVÉSZ 1991, 4. kép); 19: Dmitrivka 1. kurgán 2. sír (6–8, 10, 13, 15, 17, 19: O. Komar fotói)

Nagy Károlynak adott ajándékokból származó régi verziót, „*avar vagy török kézművesek*” termékeire utalt.⁶³ A fegyvertörténészek munkáiban a kulturális és kronológiai összefüggések ilyen könnyű megbontása sajnos nem ritka.

„Nagy Károly kardjának” és a hozzá legközelebb álló párhuzamoknak – köztük a Kijevi szablyának a Krivcov-birtokról – semmi köze a 6–8. századi avar és türk kaganátusok emlékköréhez, melyek régészeti kultúrái elég jól kutattak. A Kazár Kaganátus szaltovói kultúrkörének fegyverkészletében sem kivitelezésük, sem díszítésük alapján nincs párhuzamuk. A kaganátus mesteremberei egyébként maguk is jártasak voltak a vasba bevitt művészi arany-inkrusztációk készítésében,⁶⁴ amelyet természetesen kiemelkedő, „fejedelmi” szintű tárgyak készítésénél alkalmaztak. Ezzel szemben azok a fegyverkovácsok, akiknek kezéből a kijevi szablya és a „Nagy Károly kard” származik, nem rendelkeztek ilyen tudással. Ahelyett, hogy ezt az időigényes munkafolyamatot választották volna, széles, aranyozott rézbetéteket használtak, amelyek esetében a díszítést a puhább fémre poncolással vitték fel. Vagyis valójában munkamegosztás volt a kovács és az ötvös között, így a szablyák díszítése érezhetően különbözött a hüvely és a markolat díszítésének stílusától és technikájától.

Nagyon hasonló helyzet figyelhető meg a Babicsi és Veliki Pricki (közöletlen) sisakok esetében.⁶⁵ A vasra történő aranyozás helyett (a Csingul kurgánból származó sisakhoz hasonlóan) aranyozott rézlemezzel borították azokat, amelynek alsó részébe felülről egy dombornyomott réz abroncsot erősítettek. Ez utóbbi ornamentikája teljesen egyezik a Nizsin-i szablya növényi díszítésével (vö. 5. kép 5–6). Valószínűleg saját, gyengébb képességű fegyverkészítőik ilyen módon utánozták közép-ázsiai

rokonaik – a szeldzsukok – díszes sisakjainak megjelenését. Szeldzsuk közvetítéssel kerülhettek a 12–13. században iszlám termékek türk eredetű oguzok európai leszármazottaihoz.⁶⁶

Az Aḥmad ibn Faḍlān által ránk hagyott szemléletes írásos bizonyítékok mellett tárgyi emlékeink is vannak az iszlám kereskedők és az oguzok Volgavidéki kapcsolatairól. Kiemelhető a Kiljakovka 4. kurgán 2. sírkamrájának temetkezéséből származó szíjvég,⁶⁷ amelyet niellós arab felirat díszít. Legkésőbb a 10. század utolsó negyedében iszlám ötvösök érkeztek Kijevbe, amint azt egy Kijev, Podol városrészéből származó, arab felirattal ellátott öntőforma is bizonyít.⁶⁸ A csernyigovi Fekete sírból származó nyílhegy „keleti” növényi díszítése vasba volt tausírozva.⁶⁹ Az ugyanebből a kurgánból származó egyik sisak töredékesen letisztított koronáján⁷⁰ ugyanez a „szogdiai” díszítésmód figyelhető meg, viszont a hátoldalán vas dombornyomással, ami valószínűleg a háttér eredeti aranyozását jelölhette, amely a hamvasztás során égett le. Magának a sisaktípusnak a szogdiai eredetével együtt valószínűsíthető,⁷¹ hogy iszlám fegyverkészítők vagy legalábbis egy ugyanezen iskola vándorkézművesének terméke.

A tekintélyes megjelenésük ellenére a Krivcov birtokról származó és a „Nagy Károly” szablyák nem eredeti termékek, hanem utánezatok. Még ha valódi, széles vércsatornájú keleti kardok alapján készültek is, a rájuk forrasztott rézlemezek egyértelműen „imitációra” utalnak. Az ilyen szablyák, ellentétben a vékony huzallal berakottakkal, nem álltak volna ki komolyabb kemény felületre mért ütést,⁷² ezért egyértelműen csak reprezentatív célt szolgáltak. Sokkal bonyolultabb kérdés viszont a magyar kultúrkörrel való összefüggésük, amit a kutatók oly gyakran hangsúlyoznak.

⁶³ ALEKSZANDER 2001, 214.

⁶⁴ Vö. MARZINIK 2013, 132. kat.

⁶⁵ KIRPICSNYIKOV 1971, табл. XI. 1.

⁶⁶ BELJAJEVA 2018, 134–137.

⁶⁷ KRUGLOV ET AL. 2016, kat. 145.

⁶⁸ GUPALO 1982, 73–84.

⁶⁹ KAINOV ET AL. 2021, рис. 2, 4–5. ábra.

⁷⁰ KOVALENKO ET AL. 2020, рис. 1a.

⁷¹ További részletekért ld. KIRPICSNIKOV 2009.

⁷² Ezzel magyarázható a „Nagy Károly kard” rézlemezeének a károsodása, amelyre Erdélyi István hívta fel a figyelmet (ERDÉLYI 1994, 135–136).

A kijevei szablyapenge különböző oldalainak díszítése eltérő. Az egyik oldalon egy kúszó hajtás motívuma látható, stilizált bimbókkal (4. kép 1–2). A másikon a szogdiai „félpalmetta” motívum egyszerűsített változata (4. kép 3–6). Az első oldalon nincs a levelek és szirmok szélein sraffozás, ami a 10. századi magyar toreutikákra (ld. 7. kép 4–5; 9. kép 2, 4–6), valamint a R. Orlov szerinti dél-oroszországi „A iskola” termékeire jellemző (ld. 7. kép 3, 5). A szablya másik oldalán ugyan van ilyen sraffozás, de a motívumnak ezt a változatát még nem találtuk meg a honfoglalás kori magyar díszítések szegélyeinek nagyszámú példányai közt,⁷³ sem a korai Rusz hagyatékában. Valójában az első lemez díszítése B. Marsak⁷⁴ szerint a közép-ázsiai toreutika „B iskolájába” sorolandó, amelynek folytatása Európában a 9–10. században a korai magyar nemesfém ötvösművesség.⁷⁵

Ami a másik oldal díszítését illeti, annak legközelebbi előképét egy Teheránban vásárolt tör vagy szertartáskés öntött bronz markolatán találjuk.⁷⁶ Elképzelhető, hogy ezt az az ötvös is látta, valamint nem túl sikeresen utánozta, aki az eperjeskei tarsolylemezt is készítette (7. kép 4). Bár ebben az esetben lehetséges, hogy a díszítés valóban magyar változat (vö. 9. kép 1a). A honfoglalás kori magyarok ismerték az eredeti szogdiai motívumot is, mint azt a balatonszemesi veret példája is mutatja (7. kép 1), de ez a konkrét tárgy a magyaroktól idegen besenyő-oguz szügyelőveretek körébe tartozik, akárcsak az Ismeretlen lelőhelyről származó (MNM Ltsz.: 61.25.A) veret (7. kép 3). A szogdiai félpalmetta a törökkanizsai (Novi Kneževac, SRB) leletből származó hajfonatkorongokon is látható (7. kép 2), de ez a motívum nagyon ritka a honfoglalás kori magyar fémművességben. Fodor István ennek fényében úgy vélte, hogy az ilyen tárgyak a keletről érkező korai magyarok első hullámához köthetők.⁷⁷ Vagyis a mesterek, akik a kijevei szablyát készítették, min-

dennek ellenére nem magyar, hanem „keletesebb” stílusú terméket igyekeztek létrehozni.

A „Nagy Károly kard” (3. kép 2–3) egymásba fonódó nyelvű sárkányok motívuma egyértelműbben mutatja a keleti jelleget. Minden bizonnyal kínai eredetű motívum, de a Kr.u. 6–9. században a Volga vidékétől Mongóliáig különböző török nyelvű népeknél is használták. A Káma-vidéki Bolsije Tyigani temetőből és az Urálon túli Szinyeglazovóból származó 9. századi korai magyar leletkör díszítményein is ismertek egyedi sárkányábrázolások.⁷⁸ A Kárpát-medencei díszítések között meglehetősen ritkák az állatábrázolások (sas, szarvas, oroszlán),⁷⁹ ezek közül is a leggyakoribb motívum a szogdiai ún. „virágos farkú oroszlán” nagyon stilizált és alig felismerhető változata.⁸⁰

Külön kiemelendő a Tiszabezdédből származó tarsolylemez (7. kép 5), ahol két lény sematikus ábrázolásából egy pikkelyes sárkányt, talán az iráni „szenmurv” tollas alakját sejtethetjük. Ugyanezt a felszegett madárfarkú lényt ábrázolja az Eger-Szépasszony-völgy 26. számú sírjából származó fülkanál is.⁸¹ A „Nagy Károly kard” pengéjéről származó lények eltérőek, mivel hosszú, lefelé tekeredő kígyófarkuk van. Nincsenek szárnyaik, vagy a művész a helyszűke miatt megpróbálta azokat összecukottan ábrázolni. Ez egyértelműen nem honfoglaló magyar jellegű megformálás, sokkal inkább a török nyelvű nomádokra jellemző.

A „Nagy Károly kard” pengéjén (3. kép 2) a palmetták sraffozás nélküliek, akárcsak néhány dél-uráli magyar stílusú tárgyon, vagy mint a 9. századi Dnyeper-menti Szubbotciban (6. kép 2–3, 12). Ez a megfigyelés azonban nem visz közelebb M. Gorelik verziójához, aki a szablyákat a 9–10. század határára datálta. A „magyar palmetta” egyik fő prototípusa B. Marsak szerint a szogdiai „A iskola” palmettája (6. kép 1), melyet különböző tájegységek és kultúrkörök mesterei többféle módon utánoztak

⁷³ Vö. BÉRCZI 1987, 6. ábra.

⁷⁴ MARSÁK 1971, 23–26.

⁷⁵ Ld. MARSÁK 2017, 110–111, 355–357; KOMAR 2018, 133–135.

⁷⁶ ALLAN 1982, 142. kat.

⁷⁷ THE ANCIENT HUNGARIANS, 355–356.

⁷⁸ Ld. KOMAR 2018, 31. kép 1–3, 5, 9–10; AHMEDOV 2019, рис. 12.

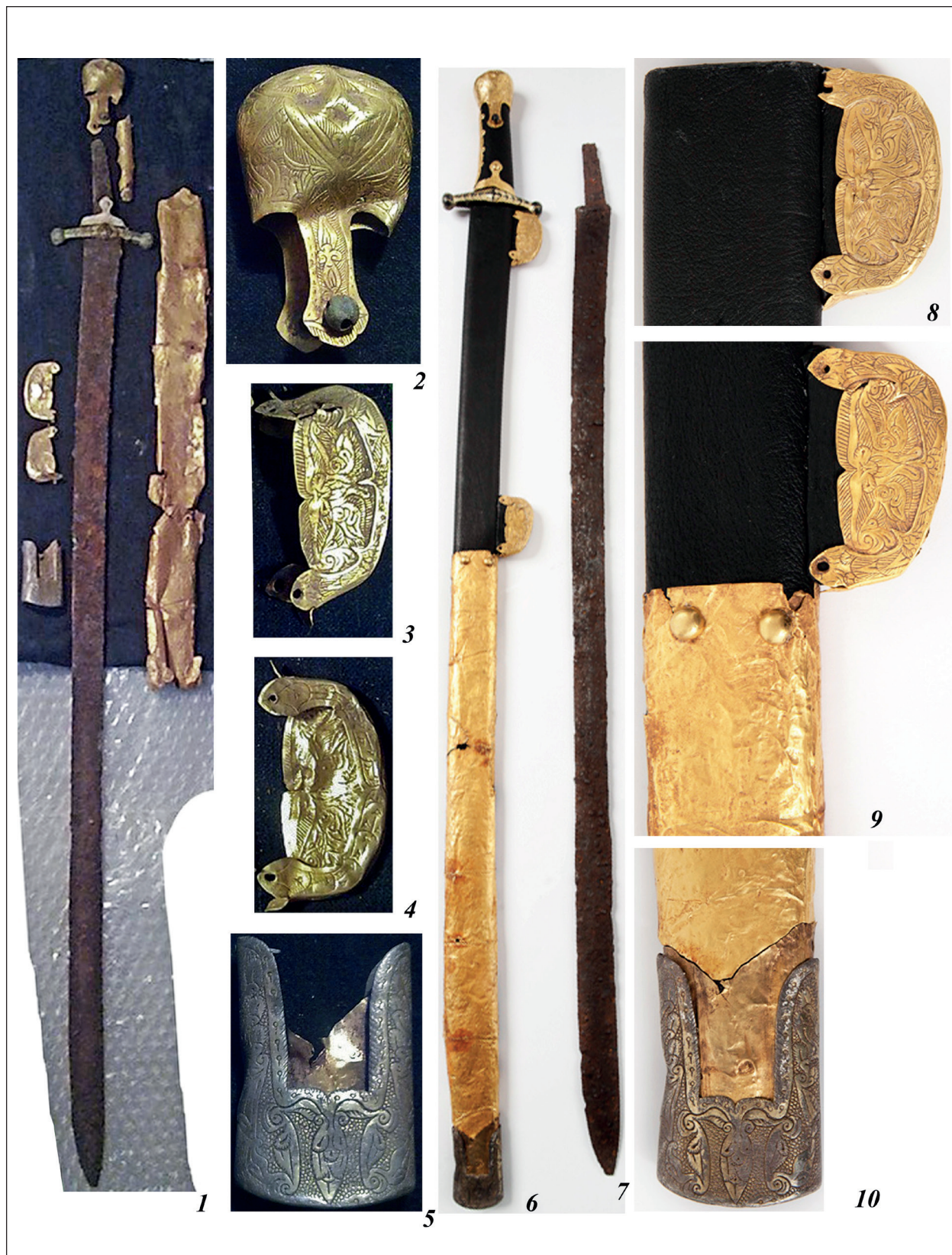
⁷⁹ THE ANCIENT HUNGARIANS, 65, 154, 163, 357.

⁸⁰ THE ANCIENT HUNGARIANS, 93, 149, 244, 315, 377, 379, 382, 387.

⁸¹ THE ANCIENT HUNGARIANS, 387.

7. kép. 1: Balatonszemes-Landler u. (FODOR ET AL. 1996, 361); 2: Novi Knyezsevac; 3: Ismeretlen lelőhely (FODOR ET AL. 1996, 394); 4: Eperjeske 3. sír (FODOR ET AL. 1996, 73); 5: Tiszabездéd-Harangláb-dűlő 8. sír (FODOR ET AL. 1996, 183); 6: Fekete sír; 7: Tabajivka II. kurgán; 8: Krilosz (FIGOL 1997) (2-7: O. Komar fotói)

8. kép. Szablya a „Csernyigovi régióból”. 1–6: A fémkeresős oldal felvételei; 6–10: M. Goldelman fotói

(6. kép 2–15). A 9. századi korai magyar, szubbotci horizontba tartozó tárgyakon ritka, vagy erősen sematizált formában (6. kép 2–3, 15), esetleg kissé módosított, sraffozással ellátott változatban (6. kép 4) fordul elő. De még mindig távol áll a 10. századi, vékony, hosszú szírmú magyar palmettától (7. kép 4–5; 9. kép 2, 4–6). Gyakoribb a „kis palmetta” (6. kép 16–17, 19), amely ugyancsak a honfoglalás kori magyar toreutika (6. kép 18) emléke. A „Nagy Károly kard” palmettadísze egyaránt vékony és szétterülő, ami jelentősen megkülönbözteti a szubbotci horizonttól. Viszont az egyik sárkány nyelve (3. kép 3) és a szablya hegyéhez közelebbi keskeny részének virágos díszítése⁸² a sraffozás hiánya miatt hasonlít a B. Marshak szerinti „B iskola”, valamint a kijevi szablya egyik lemezének jegyeire.

Attól a pillanattól kezdve, hogy a „Nagy Károly kard” egy ötvös kezébe került, aki arany díszítést készített a hüvelyre és a markolatra, a stílusa jelentősen megváltozott. Könnyen belátható, hogy mind az indamotívum (3. kép 3–4), mind a palmetta (3. kép 5) itt stílusában nem a magyar szablyák díszítéséhez áll közelebb (vö. 9. kép 2–6), hanem a Majak Oktyabrja temető 4-es kurgánjának 1. számú sírjából származó oguz szablya niellós díszítéséhez (5. kép 3). A díszfonás (3. kép 4) R. Orlov szerint a „B iskola” dél-orosz ékszerkészítési hagyományához tartozik, mely párhuzamba állítható a besenyő gajevkai horizonttal (R. Orlov szerint I. csoport).⁸³ Az együttesben található összes díszítés analógiával a 11. század első felére keltezhető. Nehéz megmondani, hogy Kr.u. 1000 után mennyi ideig maradt fenn a Magyar Királyságban a 10. századi díszítőművészet hagyománya, de a Vjatka-medencei Nyizsnyjaja Sztrelka temetőből származó 4/2-es áldozati együttes aranyozott övkészlete⁸⁴ azt mutatja, hogy legalábbis a Volga vidékén a 11. századig biztosan megmaradt a „magyar stílus” divatja.

Az ábrázolás, amit a „Nagy Károly kardon” látunk, nem véletlenül zavarja a kutatókat. Az iszlám mesterek által készített vaspengét a magyar kézműves hagyomány szerint rézbetétekkel díszítették,

majd a készterméket a korai rusz ötvösműhelyeire jellemző ornamentikával ékesítették. A lelet eme összetett technológiai története mindazonáltal jól illeszkedik a „Nagy Károly kard” eredetének azon történelmi változatába, amely I. Andráshoz köthető, aki 1032–1046 között maga is a kijevi Rusz területén tartózkodott, és ott feleségül vette Bölc Jarosláv lányát, Anasztáziát. Ez a változat viszont nem ad magyarázatot a kijevi Krivcov-birtokról származó szablya eredetét illetően. Az új eredmények fényében a helyzet még érdekesebbnek tűnik.

2012-ben az egyik magyarországi történelmi hagyományörző egyesület a honlapjára fényképeket tett fel egy állítólag a Csernyihivi területen talált aranydíszítésű szablyáról (8. kép 1–5), amelyet az Ukrajnából származó régészeti leleteket áruló illegális aukciós oldalakról mentettek le, ahonnan azokat ekkor már törölték. A diákoknak köszönhetően régész tanáraik felfigyeltek a leletre, és tekintettel arra, hogy egy ilyen temetkezésnek a régi magyar történelem szempontjából rendkívüli tudományos jelentősége lehet, közvetítőkön keresztül kísérletet tettek arra, hogy felvegyék a kapcsolatot az árusítókkal, annak érdekében, hogy megvásárolják a tárgyakat az ukrán állami intézménybe való átadás céljából. Úgy tudjuk, ilyen kapcsolatfelvételre valóban sor került, de az eladó megijedt a lelet pontos helyének megadására vonatkozó kéréstől, ami után azonnal törölte az összes kapcsolatot, valamint fiókot és megszüntette a kommunikációt. Egy idő után azonban váratlanul ugyanennek a tárgynak, a már restaurált állapotában készült fotói (8. kép 6–10; 9. kép 1–1a) jelentek meg az Oroszországból származó – régészeti leletek csempészetével kapcsolatos gyanú miatt botrányos letartóztatásairól ismert – M. Goldelman történész és régiségkereskedő oldalán.⁸⁵ M. Goldelman⁸⁶ magyarázata szerint ez a szablya egy „régli litván gyűjteményből” származik, és most az ő londoni gyűjteményében őrzik. A szablya kidolgozásának egyedisége nem hagy kétséget afelől, hogy ugyanarról a tárgyról van szó. A fényképek metaadatai arra utalnak, hogy a restaurálás-

⁸² FETICH 1937, Taf. LXXVIII.

⁸³ ORLOV 1983; ORLOV 1984.

⁸⁴ NYIKITIN–NYIKITYINA 2004, кат. 72; NYIKITYINA 2012, рис. 196. 8–9, рис. 296. 13–14.

⁸⁵ <http://khazarart.com/gallery/index.php?url=@Sabres@14.Sabre%20with%20gold%20fittings> (megtekintve: 23.12.2022).

⁸⁶ Köszönetünket fejezzük ki M. Goldelmannak az információkért.

ra 2013 februárja előtt került sor, vagyis a tárgy illegális kivitele Ukrajnából Litvánián keresztül az Egyesült Királyságba egy rövid, 2012 ősze és 2013 eleje közötti időszakban történt.

A megtaláló fémkeresési tevékenységének elemzése, valamint a hálózatban róla fennmaradt kevéssé nyom alapján az állapítható meg, hogy nagy valószínűséggel cserkasi lakos volt, és főként a cserkasi régió korai rusz és csernyahivi kultúrák településein, köztük Porosszja területén⁸⁷ folytatott illegális fémkeresést. Ezért az a kijelentés, hogy a szablyát a Csernihivi területen találták meg, valószínűleg szándékos félrevezetés. A jó megtartású szablyadisz teljesen épp állapotban maradt fenn, ami arra utal, hogy korhasztásos rítusú sírból származik.

Porosszja a korai rusz időkben egy nagyon összetett etnikai szerkezetű régió volt. Magán korai rusz népességen kívül a 11–13. században a nomádok: torkok, kovujok, besenyők, kunok nagy csoportjainak jelenléte is bizonyított.⁸⁸ A krónika azt is megemlíti, hogy a lengyeleket 1031-ben Bölcs Jaroszláv telepítette ide a csernyehi hadjárat után. Váratlan felfedezés volt 2017-ben az Osztriv 1 temető, amelyet egy nyugat-balti eredetű népcsoport hagyott hátra.⁸⁹ Ennek a lelőhelynek a felfedezése sajnos szintén napjaink új trendjének, a fémkeresős rablók tevékenységének az eredménye volt. Ebben az esetben azonban a rablás helyszínét a régészek időben felfedezték, ami lehetővé tette nemcsak a régészeti kutatások megkezdését, hanem egy sor kapcsolódó vizsgálat elvégzését is: antropológiai elemzést, DNS, radiokarbon- és izotópelemzést. Már a temető tanulmányozásának kezdeti szakaszában világossá vált, hogy nem elszigetelt esetről van szó, hanem egy balti eredetű, Porosszja területére áttelepült népesség egy meglehetősen jelentős csoportjáról, amely hosszú ideig megőrizte a pogány temetkezési rítusok sajátosságait, és szoros kapcsolatban élt a korai rusz lakossággal. Ezt a csoportot nem említik az írott források, így a régészet fokozatosan rekonstruálja a történelem eme teljesen ismeretlen, elveszett

oldalát. Sajnos a Goldelman-gyűjteményből származó szablya esetében nincs ilyen lehetőségünk, ami a tudományos veszteségeket még súlyosabbá teszi, még a lelet külföldre vitelénél is.

András és Levente hercegi testvérek Ruszban való tartózkodásáról szólva a történészek gyakran egyszerűen fogalmazva „Bölcs Jaroszláv udvaráról” beszélnek, mert értelemszerűen a szomszédos ország királyi családjának tagjait így kellett fogadni. Itt azonban van egy jelentős probléma, ugyanis az írott forrásokból megbízhatóan ismert, hogy Vazul legidősebb fia, Levente, aki 1046-ban, közvetlenül Magyarországra való visszatérése után halt meg, nem lett keresztény, és a pogány rítus szerint temették el. András pogány neve ismeretlen, de nevének másik alakja, Endre a szláv „Andrej”-ként rekonstruálható, ami arra utal, hogy Ruszban keresztelték meg, nyilvánvalóan kifejezetten az Anasztáziával kötött házassága miatt.⁹⁰ Figyelembe véve, hogy György metropolita tanításában (11. század 60–70-es évek) még az is tilos volt, hogy a pogányokkal egy fedél alatt étkezzenek,⁹¹ valóban élhettek-e magas rangú idegen pogányok a fejedelmi udvarban? Végül is nem egyedül utaztak, hanem testőrökkel és szolgálakkal, akik egy egész pogány enklávéhoz hozhattak létre egy keresztény városban. A középkori európai városokban ez a probléma máshol is gyakran előjött az eltérő hitű kereskedők kapcsán, ezért őket a váron kívül telepítették le és a vásárokat is ott tartották meg.

Az Osztriv temető, amelyet valószínűleg Bölcs Jaroszláv uralkodása alatt hoztak létre a határvidéken a pogányok csoportjainak, az egyházi központtól távol eső településre utal. Levente és András a besenyőkkel együtt ugyanilyen határmenti települési helyet kaphattak, a besenyők mellett. Ez magyarázhatja a krónikák rejtélyes történetét arról, hogy a testvérek Lengyelország után azonnal a „kunokhoz” utaztak, ott fogságba estek és csak ezután jutottak el a Ruszba.⁹²

A Goldelman-gyűjteményből származó szablya (8. kép; 9. kép 1–1a) minden részletében (penge,

⁸⁷ Kijevtől délre, a Dnyeper jobb partján található régió – *a ford.*

⁸⁸ Ld. PLETNYEVA 1973; KOMAR–BORISZOV 2021.

⁸⁹ IVAKIN–BARANOV 2020; BARANOV–IVAKIN 2020; SHIROUKHOV ET AL. 2022

⁹⁰ FONT 2015, 615–616.

⁹¹ TURILOV 2004, 250–251.

⁹² FONT 2015, 608–609.

9. kép. 1–1a: Szablya a „Csernyigov régióból” (M. Goldelman fotói); 2–5: Geszteréd-Kecskelató dűlő (FODOR ET AL. 1996, 80–81); 6: Tizsasüly-Éhhalom (FODOR ET AL. 1996, 293); 7: Bana-Ördögásta-hegy 1. sír (FODOR ET AL. 1996, 363)

keresztvas, markolat, hüvelydíszítés) pontosan a honfoglalás kori magyar fegyverek hagyományai szerint készült (vö. 9. kép 2–7). Apró különbség, hogy a szerelék arany része nagyon sűrűn díszített, és csak a hüvely ezüstkoptatóján látható cizellált körökkel jelzett háttér (8. kép 5, 10). A rekonstrukción való elhelyezése kissé idegennek tűnik, mivel ugyanilyen tárgy a Tiszasüly-Éhhalom honfoglalás kori temetkezés szablyája esetében a markolat végére kerül (9. kép 6). Mindez azt a benyomást kelti, hogy a szablya eredeti ezüst díszítését később egy pompásabb, aranyszínűre cserélték és a régi készletből csak ez az egy darab maradt meg. Az aranyszerelekeken (8. kép 2–4, 8–9; 9. kép 1–1a) ráadásul széles vonások tűnnek fel a félpalmetta szélein, amelyet korábban a kijevi szablyán (4. kép 3–6)

is megfigyelhettünk. Hasonlóan széles vonások figyelhetőek meg a kriloszi kés markolatgombjának felületén,⁹³ valamint a csernyigovi Fekete sír egyik ivókürtjén (7. kép 7–8). Ez a vonás valószínűleg fokozatosan alakult ki és a korai Rusz területén felbukkanó ún. „magyar stílus” sajátos vonása lehet. Bár a Goldelman gyűjteményéből származó szablya egyszerűségében eltér a kijevi szablyától és a „Nagy Károly kardtól” is, összességében azonban így reálisabb történeti magyarázattal rendelkezünk a „magyar iskola” mestereinek kijevi megjelenésével kapcsolatban a 11. század első felében. A „kabarok” feltételezése, vagy különösen Álmos kijevi magyar udvarának teóriája sokkal hipotetikusabb.⁹⁴ Ennek a témának a kutatását a jövőben folytatni kell.

KÖVETKEZTETÉSEK

Összefoglalóan a következőket állapíthatjuk meg. A Krivcov birtokon valószínűleg nem találtak pirofillit „szarkofág” maradványokat, de a szomszédos templomok pusztulásából származó épületmaradványokkal teli rétegekben a munkások elszórtan a 10–11. század végéről származó pirofillit lemezek és párkányok töredékeit találták. Ez automatikusan megoldja a „szarkofág” szokatlan helyének problémáját, amely nem kapcsolódik közvetlenül egyetlen kőtemplomhoz sem.

A koponya épségéből ítélve a feltárt temetkezést nem bolygatták meg korábban. A talaj ellenőrizetlen, vastag rétegekben történő függőleges eltávolításának módszere miatt a leletek és a temetkezési rítus rétegtani összefüggéseiről szóló elképzelések megalapozatlanok. Ezáltal a J. Hojnovszkij által készített rajzot nem tarthatjuk hitelesnek.

A tárgyalta temetkezés és a díszes szablya közötti kapcsolat ténye szintén nem bizonyított. Ha ezek valóban kapcsolatban állnának egymással, akkor egy ilyen sírt a kereszténység előtti időkre (vagy legalábbis a tizedik század végére) lehetne keltezni. A szablya tulajdonosának társadalmi státusza mindazonáltal pogány temetkezési szertartást és ennek megfelelő gazdag kísérfelszerelést valószínűsít

ne. Ehelyett azonban még a szomszédos, 10. századi sírkamrás temetkezésben, ahol nem voltak nemesfémekből készült tárgyak (M. Karger szerint 105. számúban) a leletanyag sokkal változatosabb volt. Nem felel meg egy temetkezés feltételezésének a szablya hüvelyének és markolatának részlethiánya sem, melyek a 10. századi gnyozdovói temető hamvasztásos sírjaiban a kard megléte nélkül is jellemzőek.

A Krivcov birtokról származó kijevi szablya datálása nagyon közel áll az úgynevezett „Nagy Károly kardhoz”, amely valószínűleg I. András magyar király kijevi tartózkodásának idejéhez (1032–1046 körül) köthető. Nem szabad azonban meglepednünk a Dorogobuzsi kard példájáról sem, amely típusánál fogva 10. századbeli párhuzamokkal rendelkezik, markolatát pedig a 11. században egy korai rusz ötvös készíthette. A tárgy később egy olyan településre került, melyet a 13. század közepén a mongol invázió elpusztított.⁹⁵ Tény, hogy a „díszfegyverek”, amelyek közé a kijevi szablya minden bizonnyal tartozik, nagyon hosszú ideig szolgálhattak és nemzedékről nemzedékre öröklődhettek. Ennél fogva sajnos nem lehet egyértelmű következtetést levonni a földbe kerülés idejére vonatkozóan, mivel megbízható rétegtani kontextus nem áll rendelkezésünkre.

⁹³ PASTERNAK 1937, Taf. CXXXV. 20.

⁹⁴ A toponímiáról ld. KOZJUBA 2005.

⁹⁵ PRISCSEPA 2011, 91–92, II. 110.

IRODALOM

ÍROTT FORRÁSOK

PSZRL 2000: *Полное собрание русских летописей 2: Ипатьевская летопись*. Москва 2000.

SZAKIRODALOM

- ALEXANDER 2001: Alexander, D.: Swords and sabers during the Early Islamic Period. *Gladius* 21 (2001) 193–219. <https://doi.org/10.3989/gladius.2001.86>
- ALLAN 1982: Allan, J. W.: *Nishapur: Metalwork of the Early Islamic Period*. New York 1982.
- АРХИПОВА 2005: Архипова, Е. И.: *Резной камень в архитектуре древнего Киева (конец X – первая половина XIII вв.)*. Киев 2005.
- АХМЕДОВ 2019: Ахмедов, И. Р.: «Тюркский» след в Поочье? Меч с кольцевым навершием из Шокшинского могильника. *Stratum plus* 2019:5, 133–165.
- BARANOV–IVAKIN 2020: Баранов, В. І. – Івакін, В. Г.: Поховальні комплекси зі зброєю могильника Острів (за матеріалами археологічних досліджень 2017–2019 рр.). *Археологія і давня історія України* 2020:2 (35) 300–320.
- BÁLINT 1980: Bálint, Cs.: Ein landnahmezeitliche Grabfund von Pestlőrinc. *Acta Archaeologica Hungarica Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 241–250.
- BELAJEVA 2018: Беляева, С.: Огузы, торки, сельджуки в материальной культуре Южной Руси-Украины. In: Беляева С. – Бубенок, О. – Гундогдыев О. – Дрига И. – Маврина О.: *Огузы на рубежах Южной Руси*. Киев 2018, 123–146.
- BENKŐ 1980: Benkő Zs.: Az abonyi honfoglalás kori szablyatöredékek. *Studia Comitatus* 9 (1980) 235–245.
- BÉRCZI 1987: Bérczi Sz.: Szimmetriajegyek a honfoglaláskori palmettás és az avar kori griffes-indás díszítőművészetben. *Cumania* 10 (1987) 9–60.
- BLIFELD 1977: Бліфельд, Д. І.: *Давньоруські пам'ятки Шестовиці*. Київ 1977.
- BOROVSKIJ 1979: Боровський, Я. Е. – Толочко, П. П.: Київська ротонда. *Археологія Києва. Дослідження і матеріали*. Київ 1979, 90–103.
- ERDÉLYI 1994: Erdélyi I.: Megjegyzések az úgynevezett Nagy Károly-szablyáról. *Acta Universitatis Szegediensis: Opuscula Byzantina* 9 (1994) 129–136.
- ERDÉLYI 2008: Erdélyi I.: *Scythia Hungarica – A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei. Régészeti tanulmányok*. Budapest 2008.
- FETTICH 1937: Fettich N.: *A honfoglaló magyarság fémművészete (Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn)*. Archaeologia Hungarica 21. Budapest 1937.
- FIGOL 1997: Фіголь, М.: *Мистецтво стародавнього Галича*. Київ 1997.
- FODOR 1981: Fodor I.: A magyarság baltikumi és skandináviai kapcsolatai a IX–XI. században a régészeti leletek alapján. *Szolnok Megyei Múzeum Évkönyve* 1981, 85–89.
- FODOR 1982: Fodor, I.: *Die grosse Wanderung der Ungarn vom Ural nach Pannonien*. Budapest 1982. Budapest.
- FODOR ET AL. 1996: Fodor, I. et al. (eds.): *The Ancient Hungarians, Exhibition Catalogue*. Budapest 1996.
- FODOR–VASZILJEV 2018: Фодор, И. – Васильев, Д. Д.: Где обрел свою саблю Багыр? Восточно-европейские трофеи у кочевников Центра Азии. *Труды Института востоковедения РАН* 7 (2018) 88–100.

- FONT 2015: Font M.: I. András és Bölcs Jaroszlav. *Világtörténet* 5:4 (37) (2015) 607–624.
- GORELIK 2001a: Горелик, М. В.: Образ мужа-воина в Кабарии-Угрии-Руси. *Культуры евразийских степей второй половины I тысячелетия н. э. (из истории костюма)* 1. Самара 2001, 69–185.
- GORELIK 2001b: Горелик, М. В.: Парадные кабарские клинки. *Материалы по изучению историко-культурного наследия Северного Кавказа* 2 (2001) 93–100.
- GORELIK 2004: Горелик, М. В. Об одной разновидности евразийских клинков эпохи развитого средневековья. In: Худяков, Ю. С. (ред.): *Военное дело народов Сибири и Центральной Азии* 1. Новосибирск 2004, 86–101.
- GRACS–SZAVINOV–DLUZSNYEVSZKAJA 1998: Грач, А. Д. – Савинов, Д. Г. – Длужневская, Г. В.: *Енисейские кыргызы в центре Тувы*. Москва 1998.
- GUPALO 1982: Гупало, К. Н.: *Подол в Древнем Киеве*. Киев 1982.
- GUSHIN 1936: Гушин, А. С.: *Памятники художественного ремесла древней Руси 10–13 вв.* Ленинград 1936.
- NAVAROVA 2001: Хабарова, Н. В. (ред.): *Культура средневековых кочевников и городов Золотой Орды. Каталог*. Волгоград 2001.
- HANENKO 1902: Ханенко, Б. – Ханенко, В.: *Древности Приднепровья V*. Киев 1902.
- HOJNOVSZKIJ 1893: Хойновский, И. А. *Раскопка великокняжеского двора древнего Киева, произведенная весной 1892 г.* Киев 1893.
- HOJNOVSZKIJ 1896: Хойновский, И. А.: *Краткия археологическая сведения о предках славян и Руси*. Киев 1896.
- HOJNOVSZKIJ 1904: Choynowski, J.: *Słowianie w czasach przedhistorycznych podług znalezionych w ziemi pamiątek ich bytu i z okresu panowania nad niemi Scytów, Sarmatów, Gotów i Litwinów, a również opisanie archeologicznych zbiorów dla objaśnienia sposobem poglądowym na kolekcjach, historii ceramiki, emalji, malarstwa, wydoskonalenia broni i innych artystycznych wyrobów*. Warszawa 1904.
- IKONOMAKI-PAPADOPOULOU-PITARAKIS-LOVERDOU-TSIGARIDA 2000: Οικονομάκη-Παπαδοπούλου, Γ. – Pitarakis, Β. – Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, Κ.: *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαΐων. Εγκόλπια*. Αθην Ορος 2000.
- IYAKIN–BARANOV 2008: Ивакин, В. Г.: *Християнські поховальні пам'ятки давньоруського Києва*. Київ 2008.
- IYAKIN–BARANOV 2020: Ивакин, В. – Баранов, В.: Західнобалтський могильник на Поросці. *Танатологія: смерть та навколо смерті в європейській культурі*. Київ 2020, 31–36.
- IYAKIN–KOMAR 2016: Ивакин, Г. Ю. – Комар, А. В.: После катастрофы: Киев в 1241 г. *Stratum plus* 2016:5, 59–72.
- JUSZUPOVA 2007: Юнусова, А. Б. (ред.): *Музей археологии и этнографии: Каталог музейной экспозиции Центра этнологических исследований Уфимского научного центра РАН*. Уфа 2007.
- KAINOV 2017: Каинов, С. Ю.: Обряд «особого» обращения с клинковым оружием по материалам Гнёздовского некрополя. *Вестник МГУ*, серия 8: история 2017:6, 126–139.
- KAINOV 2018: Каинов, С. Ю.: Погребения с предметами вооружения Гнёздовского некрополя. In: Каинов, С. Ю. (ред.): *Гнёздовский археологический комплекс. Материалы и исследования*. Москва 2018, 212–241.
- KAINOV ET AL. 2021: Каинов, С. Ю. – Коваленко, Е. С. – Подурец, К. М. – Глазков, В. П. – Мурашев, М. М. – Преснякова, Н. Н. – Терещенко, Е. Ю. – Яцишина, Е. Б.: Наконечник стрелы из кургана Чёрная Могила: Новые результаты исследований. *Российская археология* 2021:2, 108–122.

- KARGER 1940: Каргер, М. К.: Княжеское погребение XI в. в Десятинной церкви. *Краткие сообщения Института истории материальной культуры* 4 (1940) 12–20.
- KARGER 1958: Каргер, М. К. *Древний Киев*, 1. Москва–Ленинград 1958.
- KIRPICSNYIKOV 1966: Кирпичников, А. Н.: *Мечи и сабли IX–XIII вв.* САИ Е1-36. Москва–Ленинград 1966.
- KIRPICSNYIKOV 1971: Кирпичников, А. Н.: *Доспех, комплекс боевых средств IX–XIII вв.* САИ Е1-36. Ленинград 1971.
- KIRPICSNYIKOV 1972: Kirpíčnikov, A.: Der sogenannte Säbel Karls des Grossen. *Gladius* 10 (1972) 69–80. <https://doi.org/10.3989/gladius.1972.163>
- KIRPICSNYIKOV 2009: Кирпичников, А. Н.: *Раннесредневековые золочёные шлемы.* Санкт-Петербург 2009.
- KIRPICSNYIKOV–KOVALENKO 1993: Кирпичников, А. Н. – Коваленко, В. П.: Орнаментированные и подписные клинки сабель раннего средневековья (по находкам в России, на Украине и в Татарстане). *Археологические вести* 2 (1993) 122–134.
- KOVALENKO ET AL. 2020: Коваленко, Е. С. – Подурец, К. М. – Мурашев, М. М. – Глазков, В. П. – Карташов, С. И. – Чичаев, И. А. – Каинов, С. Ю. – Мурашева, В. В. – Терещенко, Е. Ю. – Яцишина, Е. Б. – Ковальчук, М. В.: Рентгеновская, синхротронная и нейтронная визуализация металлических артефактов из кургана Черная могила. *Российские нанотехнологии* 15:5 (2020) 610–622. <https://doi.org/10.1134/S1992722320050076>
- KOMAR 2018: Комар, А.: *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции – A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei.* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 11. Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Budapest 2018.
- KOMAR–BORISZOV 2021: Комар, А. В. – Борисов, А. В.: «Свои поганые» Киевской земли: этапы заселения и ландшафтно-географическая ниша кочевников в земледельческом обществе. *Stratum plus* 2021:5, 5–39.
- KOMAR–KOZJUBA 2016: Комар, О. – Козюба В.: Братські могили 1240–1241 років біля Десятинної церкви. *Opus mixtum* 4 (2016) 122–138.
- KORZUHINA 1950: Корзухина, Г. Ф.: Из истории древнерусского оружия XI века. *Советская археология* 13 (1950) 63–94.
- KOZJUBA 2005: Козюба, В. К.: Про локалізацію Угорського урочища і Угорської брами у давньому Києві. *Історико-географічні дослідження в Україні* 8 (2005) 179–194.
- KRUGLOV ET AL. 2016: Круглов, Е. В. – Хабарова, Н. В. – Жадаева, А. В. – Кривошеева, А. В.: Государство гузов в памятниках археологии и по данным Ибн Фадлана. In: Пиотровский, М. Б. – Торгоев, А. И. – Ахмедов, И. Р.: *Путешествие Ибн Фадлана: Волжский путь от Багдада до Булгара.* Каталог. Москва 2016, 186–225.
- MARZINZIK 2013: Marzinzik, S.: *Masterpieces: Early medieval art.* London 2013.
- MARSAK 2017: Маршак, Б. И.: *История восточной торевтики III–XIII вв. и проблемы культурной преемственности.* Санкт-Петербург 2017.
- MAZSITOV 1981: Мажитов, Н. А.: *Курганы Южного Урала VIII–XII вв.* Москва 1981.
- MARSAK 1971: Маршак, Б. И.: *Согдийское серебро* Москва 1971.
- NICOLLE 1982: Nicolle, D.: *The Military Technology of Classical Islam.* PhD Doctor of Philosophy thesis, University of Edinburgh.
- NYIKITYIN–NYIKITYINA 2004: Никитин, В. В. – Никитина, Т. Б.: *К истокам марийского искусства.* Йошкар-Ола 2004.

- NYKITIYINA 2012: Никитина, Т. Б.: Погребальные памятники IX–XI вв. Ветлужско-Вятского междуречья. *Археология евразийских степей* 14 (2012) Казань.
- ORLOV 1979: Орлов, Р. С.: Деякі особливості художньої культури Києва у X ст. *Археологія Києва. Дослідження і матеріали*. Київ 1979, 18–22.
- ORLOV 1982: Орлов, Р. С.: Некоторые особенности формирования древнерусского художественного ремесла. *Новые памятники древней и средневековой художественной культуры*. Киев 1982, 163–174.
- ORLOV 1983: Орлов, Р. С.: Південноруський центр художньої металообробки X ст. *Археологія* 44 (1983) 29–46.
- ORLOV 1984: Орлов, Р. С.: Північнопричорноморський центр художньої металообробки у X–XI ст. *Археологія* 47 (1984) 24–45.
- PASTERNAK 1937: Pasternak J.: Die ersten altungarischen Grabfunde nördlich der Karpaten. *Archaeologia Hungarica* 21 (1937) 297–303.
- PLETNYEVA 1973: Плетнева, С. А.: *Древности Чёрных Клобуков*. САИ Е1-19. Москва 1973.
- PRISCSEPA 2011: Прищепя, Б. А.: *Дорогобуж на Горині у X–XIII ст.* Рівне 2011.
- RÉVÉSZ 1991: Révész, L.: Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984/85:2 (1991) 615–639.
- SHIROUKHOV ET AL. 2022: Shiroukhov, R. – Baranov, V. – Ivakin, V. – Kozak, O. – Borysov, A. – Von Carnap-Bornheim, C. – Kienle, L. – Krause-Kyora, B. – Meadows, J. – Saleem, Kh. – Schuermann, U. – Kozakaitė, J. – Miliauskienė, Ž.: Baltic Migrants in the Middle Dnipro Region: A Comparative Study of the Late Viking Age Archaeological Complex of Ostriv, Ukraine. *Medieval Archaeology* 66:2 (2022) 221–265. DOI:10.1080/00766097.2022.2118419
- SZAMOKVASZOV 1915: Самоквасов, Д. Я.: *Атлас Гочевских древностей*. Москва 1915.
- SZAMOKVASZOV 1915a: Самоквасов, Д. Я.: *Дневник раскопок в окрестностях с. Гочева Обоянского уезда Курской губернии, произведенных проф. Д. Я. Самоквасовым в августе 1909 года*. Москва 1915.
- SZMIRNOV 1909: Смирнов, Я. И.: *Восточное серебро. Атлас древней серебряной и золотой посуды восточного происхождения, найденной преимущественно в пределах Российской империи*. Санкт-Петербург 1909.
- TÓTH 1930: Tóth, Z.: “Attila’s Schwert” – Studie über die Herkunft des sogenannten Sabels Karis des Grossen in Wien. Budapest 1930.
- TURILOV 2004: Турилов, А. А.: Ответы Георгия, митрополита Киевского, на вопросы игумена Германа – древнейшее русское «вопрошание». *Славяне и их соседи* 11 (2004) 211–262.
- WILKINSON 1973: Wilkinson, Ch. K.: *Nishapur: Pottery of the Early Islamic Period*. New York 1973.
- ZAJAC 2019: Zajac, T.: Remembrance and Erasure of Objects Belonging to Rus’ Princesses in Medieval Western Sources: the Cases of Anastasia Iaroslavna’s “Saber of Charlemagne” and Anna Iaroslavna’s Red Gem. In: Chapman Hamilton, T. – Proctor-Tiffany, M. (eds.): *Moving Women Moving Objects (400–1500)*. Boston–Leiden 2019, 33–58. https://doi.org/10.1163/9789004399679_004
- ZAKREVSZKIJ 1868: Закревский, Н.: *Описание Киева* 1. Киев 1868.
- ZSURAVLJOV–MURASOVA 2012: Журавлёв, Д. В. – Мурашёва, В. В. (ред.): *Меч и златник: к 1150-летию зарождения древнерусского государства*. Москва 2012.

29th Conference of Young Scholars
on the Migration Period

Budapest, November 15–16, 2019

